

és a talajviszonyokra utaló erdőnevek nem magyarázhatók egyszerűen a hegyek, dombok és völgyek hullámzó váltakozásával. Nem magyarázhatók azzal a feltevéssel sem, hogy mind az uráli, mind pedig a finnugor őshaza területén hatalmas mocsarak terültek el. Nem ebben, hanem más földrajzi tényezőben kell az erdőnevekben mutatkozó kettősség okát keresnünk.

Bizonyos oroszországi folyók (Volga, Káma stb.) egyik partja erősen különbözik a másik parttól: az egyik part meredek, a másik sík, homokos vagy mocsaras árterület.

PAASONEN mondta ki először két szóegyeztetés alapján (s-laute 133—134, 177. sz.), hogy a finnugor ősnép nagy folyók partjain lakott. E mellett tesznek tanubizonyoságot a fáshely- és erdőnevek, amelyekben határozottan és világosan tükröződik bizonyos oroszországi folyók magas és alacsony partja közötti különbség. Ezek az erdő nevek egyúttal rávilágítanak az uráli és a finnugor ősnép települési formájára. Nagyon valószínűnek, sőt bizonyosnak tarthatjuk, hogy az uráli és a finnugor ősnép éppen úgy a folyók partjait szállta meg, mint a mai obi-ugor népek, a vogulok és az osztjákok. Az aránylag csekélyszámú finnugor ősnép nem is tölthetett ki egy olyan óriási kiterjedésű, rengeteg erdővel borított járhatatlan területet, mint amilyen a finnugor őshaza volt. A fő közlekedési utak, a folyók partjain települt le tehát az ősnép, mert ez a településforma kedvezett legjobban annak a zsákmányoló életmódnak is, amelyet folytatott: a halászatnak és a vadászatnak. Ez a településforma segítette elő egyúttal a finnugor alapnyelvnek dialektusokra való szakadozását és a folyók mentén való továbbszivárgás következménye lehetett a finnugor népek őseinek az őshazából való elvándorlása, szétszóródása is.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

A magyar nyelv **-déz** végű gyakorító képzős igéi.¹

Itt tárgyalt összetett gyakorító képzős igéinket hét csoportra osztjuk: 1. *-d + -éz*; 2. *-déz*; 3. *-ed + -éz*; 4. *-edéz*; 5. *-édéz*; 6. *-kend + -éz*; 7. *-end + -éz* és *-endéz*. Annak a megokolását, hogy miért veszünk fel ilyen csoportokat, majd a maguk helyén fejtjük ki.

Sokak előtt talán azzal is adósak vagyunk, miért nem elég a gyakorító képzőknek egyszerűen a mássalhangzóját megemlíteni, hiszen voltaképpen mégis csak mássalhangzók a finnugor örökségek; és ebből következőleg mi értelme van a különféle magánhangzók szerint való tagolgatásnak?

Erre a felelet magától kínálkozik. Ha ugyanis a képzőbe foglalt magánhangzó szerint osztályozzuk a képzőket, egyrészt nyelvtörténeti, másrészt nyelvföldrajzi tanulságokkal gazdagodunk.

¹ A kevésbé felismerhető rövidítések jegyzéke: COLLINDER = Indo-uralisches Sprachgut von BJÖRN COLLINDER. Uppsala. 1934. CSANÁDY = CSANÁDY SÁNDOR, A *-dos* és *-doz* képző régi irodalmunkban: Nyr. XLV, 20—3. EgyszGy. = A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői. Irta SÁMSON EDGÁR. Pannonhalma, 1936. FOGARASI = FOGARASI JÁNOS. Művelt magyar nyelvtan elemi része. 1843. KODOL. = KODOLÁNYI JÁNOS: Julianus barát.² KÖRÖSI = KÖRÖSI SÁNDOR, Élő meg elavult képzők: Nyr. XI, 156—7. RIEDL = Magyar nyelvtan. Irta RIEDL SZENDE. 1864. SzülMold. = IGNÁZ RÓZSA, Született Moldovában, 1940. SZVORÉNYI = Magyar Nyelvtan. Irta SZVORÉNYI JÓZSEF. 4. kiad. 1876. VERSEGHY = Magyar Grammatika, 1821.

Ha hangtörvényeinket következetesen akarjuk kezelni, akkor például meg kell állapítanunk, hogy a *-doz* képző a *-duz*-ból lett. (Vö. PannonhFőisk. Évk. 1942. 116. l.) A képző magánhangzójának pontos feltüntetése tehát más oldalról is megvilágítja hangtörténeti ismereteinket.

Ami pedig a dolog nyelvföldrajzi oldalát illeti, különbséget kell tennünk mai nyelvjárásaink leírása és nyelvemléceink nyelvjárások szerinti osztályozása között. Ha mai nyelvjárási adatainkat e képzők hangjaira is kiterjedő pontossággal közöljük, nyelvünk ismeretéhez szükséges tisztán látásunkat erősítjük, gyarapítjuk. Főlölesleges bővebben fejtegetni, hogy például a magyar nyelvben az *ö* hang világos megkülönböztetése mennyire fontos. Nyelvemléceink nyelvjárások szerint való osztályozását pedig igen megkönnyíti a képzők magánhangzójának figyelembevétele. Erre a több kínálkozó eset közül csak kettőt említünk. Heltainak a köznyelvi *o*-val szemben előforduló *a* hangjai kétségtelenné teszik, hogy az *ő* ilyen adatai a nyiltabbá válás területére tartoznak. A jelen esetben azonban nemcsak a nyelvemlék nyelvjárási besorozása lesz könnyebb, hanem hangtörténeti ismereteinket is kiegészíti, mert a nyiltabbá válás kezdetét az eddiginél előbből kelteztetjük. (Vö. MNy. XXXVII, 308—9.). Ha a Nyelvtörténeti Szótár Szómutatójára vagy akár törzsrészbeli címszavaira hagyatkozánk, vajmi nehezen szerezhetnénk tudomást a *szeldöz* igéről. Ott ugyanis következetesen *elszeldöz* van, s csak ha a példát is elolvassuk, akkor látjuk, hogy egy Érdy-kódexbeli *szeldöz* igéről van szó. Nyelvi tényeinket tehát valósággal meghamisítanók, ha a képzők csontrendszerét tevő mássalhangzók egyoldalú hangsúlyozása mellett a magánhangzókat hanyagul kezelnök.

A képzők mássalhangzójára ránőtt magánhangzók figyelembevétele nem csupán hangtörténeti és nyelvjáráshangtani szemléltető eszköznek bizonyul, hanem új eredményekre is vezet. Az *akadoz*-féle igék szóvégének *-ad* + *-oz*-ra való tagolása adta kezünkbe a *mozgaloz*-félék *-adoz* képzőjének felismerését. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 114—46. l.; 15—50.l.) Ugyanígy lesznek az *ë*-vel alakult *-d-z* képzős igéknél is *-ed* + *-ëz* (*ijedëz*) és *-edëz* képzősek is (*lengedëz*).

Az alapszótól világosan elváló *-d-z* gyakorító képzős igék magánhangzójaként a mai irodalmi nyelvben csak az *o* hang fordul elő (pl. *fogdoz*): a mai népnelvben az *o* mellett *a* és *e* hang is. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 100, 103—4. l.; kny. 4., 7—8. l.) [Akár a mai vagy a régi irodalmi, vagy népnelvet vesszük tekintetbe, az alapszótól magánhangzó közbeiktatása nélkül világosan elváló *-d-z* képzős igék (pl. *fogdoz*) száma jelentősen kicsi azokhoz az igékhez képest, amelyekben magánhangzó került az alapszó és a képző első mássalhangzója, a *-d* elé (pl. *akadoz*). A *-d-s* képzős igéknél azt tapasztaltuk, hogy az alapszó és a képző között nincs magánhangzó (l. MNy. XXXVII, 306—20)].

Azoknak az igéknek *d* és *z* hangjai között, amelyekben az alapszó és a *-d-z* között magánhangzó van, az *o*, *ë* magánhangzókat találjuk a mai irodalmi nyelvben (*botladoz*, *csörgedëz*). A népnelv itt is gazdagabb, mert az *o*, *ë* hangon kívül találkozzunk az *a*, *e* hanggal is. Persze ezt nem úgy értjük, hogy a nyelvjárások az egész magyar nyelvterületen egymás mellett használják

az *o*, *ë* és *a*, *e* hangokat. A zártabb hangokat megtartó nyelvjárások az *o*, *ë*-t, a nyiltabbá válás területeire tartozók pedig az *a*, *e* és *o* hangot. Arra, hogy a Csángó Szótár vizsgálati területén az *a* mellett az *o* is előfordul, legyen elég utalnunk a PannonhFőiskÉvk. 1942. évi kötetének 102. lapjára; kny. 6. l.

A *-d-z* magánhangzóival kapcsolatban meg kell még azt is említenünk, hogy a *-d-z* előtt mely magánhangzók fordulnak elő. A mai irodalmi nyelv az *a*, *e*, *o* hangokat ismeri (*ingadoz*, *zengedéz*, *álmodoz*). A nyelvjárások összessége itt is változatosabb, mert az említettekén kívül még az *á* és *é* is előfordul (*nyuládoz*, *dülédéz*).

A *-d-z* magánhangzóira vonatkozó fejtegetéseink teljességéhez még az is hozzátartozik, hogy a régi nyelv hogyan viselkedett e tekintetben. A *-doz* képzővel kapcsolatban már megemlítettük, hogy annak *-duz* ősével is találkoztunk. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 116. l.; kny. 20. l.) A BALLAGI Teljes Szótárában még előforduló *-déz* ma már nem fordul elő, amiért aztán az alapszótól magánhangzó nélkül elváló *-déz* képzős igék *ë* magánhangzóját (*csipdéz*) ma már sem irodalmi, sem népnyelvünkben nem szerepeltethetjük. A *-daz* képzőről tudjuk, hogy a XVI. században előfordult. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 99. és 101. l.; kny. 3., 5. l.) Ez a *-daz*-beli *a* hang az *o*-ból lett nyiltabbá válással (vö. HORGER: MNyj.). Írott nyelvi (voltaképpen régi nyelvjárási) de nem irodalmi nyelvi adatnak tartjuk, mert sem a régi, sem a mai írók nyelvében nem lett általánossá. Az *e* hanggal alakult *-d-z* képzőre sem a mai, sem a régi írott nyelvből nem közöltünk példát. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 103—6. l.; kny. 7—10.) E régi nyílt *e*-re még visszatérünk, mert már *-dez* képzős igét is találtunk.

Nemcsak magánhangzó, hanem a mássalhangzó *n* hang is beékelődhetik a *-d-z* hangcsoportba. Ilyen például a *lelkendéz*. Az *-n-d-z* hangcsoportban is több magánhangzó jelentkezik. A maguk helyén ezeket is mind sorra vesszük. A *fecskendéz* igével már foglalkoztunk (vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 105. l.; kny. 9. l.).

Az *ö* hanggal alakult *-d-z* képzős igékkel egy másik dolgozatban foglalkozunk.

I. fejezet.

-d + -éz.

Mai igéink közül első pillanatra a *kérdéz* látszik az egyetlen olyan igének, amelyben az alapige és az egységes *-déz* képző világosan elválik egymástól. (Mint majd alább látjuk, a *csipdéz*-félék ma már nem járatosak.) Ha azonban a *kérdéz* igét alaposabb vizsgálatra fogjuk, kiderül, hogy kétféleképpen is elemezhetjük.

-d + -éz képzőseknek azokat az igéket nevezzük, amelyek kétféleképpen is tagolhatók: vagy úgy, hogy az alapszó és a származék egymástól világosan elválik (*kér* ~ *kérdéz*, *ken* ~ *kendéz*), vagy pedig úgy, hogy egy egyszerű *-d* gyakorító képzős igéhez (*kérd*-hez, vö. EgyszGy. 51) járult hozzá az *-éz* képző (*kérd* ~ *kérdéz*, *kend* ~ *kendéz*).

E kétféle elemzési módot nem nehéz megokolni. Amikor a nyelvérzék a *kérdéz* igében világosan érezte a *kérd*nek *-éz* képzővel továbbalakult gyakorí-

tóját, olyanformán, mint ahogy ma világosan érezzük a *kérdez* gyakorítóját a *kérdezget* igében, akkor -*éz* volt a képző. Tehát ez esetben voltaképpen a *kérd* ige gyakorítójáról van szó. Mai nyelvérzékünk azonban *kér* ~ *kérdéz* igepárt állít egymással szembe. Először is azért, mert így szótagolhatjuk. De más okokra is rámutathatunk. Egyrészt arra, hogy az egységes -*d-z* képzős igék (*fogdoz: fog + -doz* stb.) száma sokkal nagyobb, mint a szétválasztható -*d-z* képzőseké (*toldoz: told + oz* stb., vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 107. l.; kny. 11. l.) és ezek hasonlóságára a *kérdéz-t* is egységesnek elemzi; másrészt meg arra, hogy a *kér*, *kérdéz* közbeeső fokaként felvehető *kérd* ma már elég ritkán fordul elő. Erről az utóbbiról BALASSA Szótára is hasonló értelemben nyilatkozik: „A régi nyelvben a *kérd* alak volt gyakoribb, ma a képzővel ellátott *kérdéz*“. A *kér*, *kérd*, *kérdéz* viszonya emlékeztet a *von*, *vonsz*, *vonszol* viszonyára. (Vö. még PannonhFőiskÉvk. 1942. 105. l.; kny. 9. l.)

Jelentésre a *kérdéz* a *kérd* igéhez áll közelebb.

XV. sz.

1. *kérdéz*. — „... egmaftol azon okon *kèrdezkednèc-va*“ BécsiK. 168 (NySz.) „... halgatu r *kardezuè* azocat“ MünchK. 112 (vö. BÁRCZI; a NySz.-ban több példa is van, főkép a *kérdézkedik*-re) | *kérdezett* GyöngyGl. (NyK. XXVIII, 323) | *kérdezdegelem* 'rogito' *kerdezes* 'inquisitio' *kerdezés* 'disquisitio' *meg kerdezés* 'examinatio' stb. CAL. | *Kerdezem* 'Inquiro' stb. MA. 1604. | *Kerdezem* 'Inquiro' stb. PP. 1708. | *Kerdezni* SzD. 1792. | *Kerdezni* 'fragen' MÁRT. 1807. *Kerdeni* a. | *Kerdezgetni* 'quaeritare' SI. | *Kerdez*, *kerdezi* 'Inquiri' stb. KRESZN. hivatk. MA.-ra | *Kerdez* KASSAI | *kerdez* 'fragen' stb. Tzs. 1838. | *Kérdéz* 'Valamit több, ismételt, gyakoribb kérdések által tudakoz, megvizsgál'. „A közbeszédben az egyszerű *kérd* helyett is használtatik“ stb. CzF. | *Kérdéz* 1. 'többeket, v. több ideig *kérd* 2. (tárgyra vonatkozólag) 'tudakol' stb. BALL. | *kerdez* 'fragen' stb. KB.³ | *kerdez* 'Vmit meg akar tudni, vmire feleletet óhajt kapni' BALASSA | *még-kérdéz* 'megpróbál' Székelyf. (MTsz.) *kérdézetülöd-ik* 'kérdezősködik' Kővágóórs Zala m. (MTsz.) | *kérdéz* 'kér' Nyitra vid. (NyF. XIII. 9). | A mai nyelvben általánosan használt szó. — Gyak.: KASSAI (III, 148); SIMONYI (NyK. XVI, 244). — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *kér Kereu* stb. 1211. (MNy. XVIII, 33), *kérd kerdeu* 1237. (MNy. XXIV, 196). egyéb gyak. vö. EgyszGy.

XVI. sz.

2. *kendéz*. — „Lata angyalokat, *kendezve* r zyzv Katerinanak ev sebeyth“ DebrK. 545 (NySz.; egyetl. példa) | *kendező* *kendő* 'törülköző' Székelyf., *kendeződik* 'törülközik' Székelyf. (MTsz.). — Vö. *ken* JókK. (NySz.), *kend* XVI. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

3. Jól tudjuk, hogy a *fedéz* ige -*éz* képzős (vö. EgyszGy. 90. l.), s az sem kerülheti el figyelmünket, hogy ennek az igének a *d* hangja nem képző, mint a *kérdéz* és *kendéz* igében, hiszen a *d* a *tőhöz* tartozik (vö. BÁRCZI), mégis megemlékezünk itt erről az ígéről is, mert mai nyelvérzékünk az -*éz* képzőt nem ismeri, és ezért a *fedéz* igét a szótagolás szabályai szerint *fè-déz*-re tagolja szét. Igénk előfordul a Bécsi-kódexben és megtaláljuk BALASSA szótárában is. E két végpont között sok adat van a *fedéz*, *födöz* igére.

4. Megemlítjük még a mai *üldöz* igének a régiségben néhányszor *üldöz* alakban előforduló ősét, változatát is. Itt sem beszélhetünk *-déz* képzőről, mert még a szó etimológiáját sem ismerjük. (Vö. EgyszGy. 90; BÁRCZI.)

5. Ugyancsak a végződése miatt említjük meg a JordK.-beli (*kyldeze*, 330. l.) *küldöz* igét is, bár ennek sem ismerjük az etimológiáját. (Vö. BÁRCZI.)

Bár a *-d + -éz* képzővel kapcsolatban öt igéről is beszéltünk, itt csak kettőre: a *kérdöz*-re és *kendöz*-re térünk vissza. A köznyelv e kettő közül is csak a *kérdöz* igét ismeri. A Bécsi-kódextől egész napjainkig bőven találunk rá példákat. A *kendöz*-re mindössze a Debreceni-kódexből van egyetlenegy példánk.

A *kérdöz*-ről megállapíthattuk, hogy a régi és mai irodalmi nyelv egyaránt ismeri. Ennek alapján várható, hogy *ē-ző* nyelvjárásainkban is előfordul. A Székelyföldről, Nyitra vidékéről és zalamegyei Kővágóórszról közölt adataink ezt akarják igazolni. A *kendöz* igéről imént azt mondtuk, hogy köznyelvünk nem ismeri. A Székelyföldről két származékával is rendelkezünk.

A *kérdöz* ige élő esetét világosan bizonyítja az, hogy a Bécsi-kódextől napjainkig találkozunk példákkal. Ugyanezt bizonyítják szótáraink is, mert a XVI. századtól legújabb szógyűjteményeinkig végig kísérhetjük. A *kendöz* ige a régi nyelvben sem volt elterjedt, mert mindössze egy példánk van rá, de mégsem mondhatjuk, hogy kihalt, mert a Székelyföldről idézett példáink amellet tanúskodnak, hogy legalább is egy nyelvterületen él a nép ajkán.

II. fejezet -déz.

Az olyan igéket nevezzük *-déz* képzőseknek, amelyekben az alapszó és a képző világosan elválík egymástól. Ilyen például az *érdéz*: *ér ~ érdéz*. Ilyen igénk nem sok van. Teljességre törekvő adatgyűjtésünk is összesen csak tizenegy ilyen igéről számolhat be. E tizenegy közül kilenc igénél képzőtlen alapszó áll szemben a *-déz* képzős származékkal, kettő pedig (*ökledéz* és *szökledéz*) képzős alapszóból származott.

(A *-déz*-nek az előbb tárgyalt *-d + -éz* képzőhöz elképzelhető történeti viszonyára vö. PannonhFőiskÉvk 1942. 111—3. l.; kny. 15—7. l.)

XVII. sz.

1. *érdéz*. — 1653: „Gyönyörű voltával az egekre *erdez*“ Liszti: Márs. 63. (Ny.Sz., több példa nincs rá). — Gyak.: *-déz* Etsz. I. 1592. — Vö. *ér* ÓMS.; *érdés* a *-dés*-nél, *érdég* a *-dég*-nél, *érdék* a *-dék*-nél, egyéb gyak. EgyszGy.; *stb*

XVIII. sz.

2. *esipdéz*. — 1723: „*Csip* ezik a szúnyogok“, „*csibdező* csallán“ Csúzy: S. 161; 32 (NyF. LIX, 27) | 1748: „Aemilia sebes nyelve tíz mértföldel előbb futott eszénél, tűzes fogókkal *csipdezte*, akasztotta, kerékre törte Eusebiust a dámák előtt“ Fal: NA. 129 (NySz.) | 1760: „Onnét a holló ismét ki tekergett a dög *tsipdezésre*“ Moln: JÉpül. 99 (NySz.) | 1788: *tsipdezni* Dunántúl SZAICZ (vö. MNY. V, 239). *Tsipdezni* 'vellicare' SI. *Tsipdelni* al. | *Csipdez*, *csipdezi*

'vellicat, vellit, pervellit' hivatk. MA.-ra. *El csipdezi* 'minutim avellit'. *Meg csipdezi* 'compungit'. *Ősve csipdezi* 'convellicat'. *Csipdezés, csipdező* KRESZN. MOLNÁR ALBERTA való hivatkozása téves, mert az / betűt nem z-nek kell olvasni, hanem s-nek. | *Tsipdez* KASSAI V, 196 *Tsipdel* al. | *Csipdez* 'öfter zwicken, zwacken; sticheln' *Csipdel* al., *csipdezés, csipdező* Tzs. 1838. | *Csipdéz* 'gyakran, vagy ismételve csíp', *csipdézés, csipdéző* CzF. | *Csipdez* I. 'többször csíp' 2. átv. ért. 'valakiről jelenlétében célzólag, gyanúsítólag beszél, vagdalcozik' BALL. *Csipdel* al. — Az EtSz. (I, 1079) *-dez* alakváltozatot is említ (*csipdē*[e]z) a NySz. adataira vonatkozólag, de ez aligha lehetséges, mert az idézett írók nem nyílt e-vel beszélő nyelvterületről valók. Molnár János jezsuita is csak JÉpül. c. munkájának megírása után került Kolozsvárra (vö. Szinyei: MÍrók). — Gyak.: FOGARASI 265: *csipdez*; CzF. 138: *csip-d-éz-g-et*; SZVORÉNYI 255: *csipd-ez*, 258: *csip-dez*; NyH. 66 R. — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *csíp* szárm. (*Cipeu*) 1208. (EtSz. I, 1079); *csipéd* 1698. (NySz.); *csipdoska* (MNY. XXXVII, 317), *csipdés* a *-dés-nél*, *csipdez* a *-dez-nél*, egyéb gyak. EgyszGy.

3. *nyeldéz*. — „Ketté osztott falatinkat ... örömök közt *nyeldezzük*“ KisfS BoldSzer. 33. dal (szótáraink nem ismerik). — Gyak.: SIMONYI (NyK XVI, 247, TMNy. 409). — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *nyel* JókK. (NySz.); *nyeldes* (MNY. XXXVII, 311), *nyeldés* a *-dés-nél*, *nyeldék* a *-dék-nél*.

4. *repdéz*. — „*Repdez*, mint Noe galambja“ Berzsenyi, A Szerelenhez; (Vö. Nyr. XXXIX, 207) | „S ha ez sorsa egy hárnek, Jobb *repdezni* a szívnek“. „Hogy Zephyrek lengedeznek, Pajkoskodva *repdeznek*“ KisfS.: KesergőSzer. 46. dal, XI. ének | *repdezni* SZD². *repesni* al. | *Repdezni* SI. | *Repdez* 'flattern, herumfliegen' Tzs. *Repdes* al. | *Répdéz* id. Berzsenyiből, *Repdézés* CzF. | ~ 'ide-oda szállong, megszakítva repül' BALL. *Rep-déncel* al. — „Valószínűleg hangutánzó, de igen régi, fgr. er. tőből“ BÁRCZI *repül* a.; vö NyH.⁷ és EgyszGy. 93 (a *repéz* utáni magyarázat) Vö *reppel* JókK. (NySz.); *repdes* (MNY. XXXVII, 311); *repdés* a *-dés-nél*, *röpdös* a *-dös-nél*, *röpdöz* a *-döz-nél*, *röpköd* a *-köd-nél*, egyéb gyak. vö. EgyszGy.

XIX. sz. és népnyelv.

5. *késdéz*. — ~ Gyak. TMNy. 409. hivatk. Vör.; szótáraink nem ismerik. — Honfogl. előtti török jövszó (vö. BÁRCZI). Vö. *késik* szárm. 1198. (MNY. XVIII, 34); *késedéz* az *-edéz-nél*, egyéb gyak. EgyszGy.

6. *lebdéz*. — ~ 'könyved, lengő mozdulatokat tesz' „I. a pehely a légben“ BALL. — Vannak kifogástalan fgr. megfelelői, de „valószínűleg hangfestő eredetű“ (BÁRCZI, *lebben* al. vö. NyH.⁷). Vö. *levég* szárm. 1458. (OklSz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

7. *lödéz*. — ~ Moldvai csángó nyj. (Nyr. XXX, 110). — Gyak.: RUBINYI (Nyr. XXX, 110). — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *lő* szárm. 1228/1357. (OklSz.); *lödöz*, *lövöldöz* a *-döz-nél* (vö. EgyszGy. 49).

8. *lépdéz*. — 1826: „... az aprón *lépdező* jambusban“ Berzsenyi, A versformákról (vö. Nyr. XXXIX, 207). | „Szírtől-szirtre *lépdezzünk*“ KisfK.: Éjjeli menyekző. — Vö. *lép* (*vép*) XV. sz. (NySz.); *lépdés* a *-dés-nél*, *lépcső* EgyszGy. 116.

9. *tépdéz*. — *Tépdéz* CzF. *Tépdés* al. | *tépdés* 'ismételve v. lassanként tép' BALL. *Tép* al. — Gyak.: CzF. 137: *tép-d-éz*; SIMONYI (NyK. XVI, 247, hivatk. Szász műford. I, 256); TMNy. 409. — „Valószínűleg fgr. er.“ (BÁRCZI; vö. NyH.⁷). Vö. *tép* XV. sz. (NySz.); *tépdés* a *-dés*-nél, *tépisz*, *tépáz*, *tépel* EgyszGy.

10. *ökleldéz*. — 1536: „Myndent aual *ewkleldez* wala (szarvával a tulok)“ Pesti: Fab. 52b (NySz.; még néhány példa; mivel Pesti erdélyi író, az idézett példa nyílt *e* hanggal is olvasható) | „Altalad ellenségünket meg *ökleldezzük*“ MA: Zsolt. 61. Zvon: Post. I 30 (NySz.; e szótár példái közül Zvonarics imént közölt példája és Tarnócié olvasható zárt *ë*-vel) | *Ökleldezem* 'conisco' PP. | *Ökleldezem* SzD 1792. | *Ökleldez* 'Coniscat' KRESZN. hivatk. MA.-ra, de ott *-döz* van | *Ökleldez* 'fort und fort stossen (mit den Hörnern)' Tzs. 1838. | *Ökleldéz* 'Folytonosan, vagy gyakran öklei' *Ökleldezés* CzF. | *Ökleldez* 'többször egymásután v. folytonosan öklel' BALL. | *ökleldez* 'Szúr, döf' kihalt szónak jelezve BALASSA. — Gyak.: RÉVAI: ElabGram. III, 97: *ökl-el-déz* 'pugno petit, coniscat frequenter' ez az alak *ökl-el-ből* származik, ez pedig *ökl-ből*; CzF. *ök-öl-el-d-éz*; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 409: háromtagú kéttagú alapszóból; CSANÁDY i. h. — Vö. *ökl* SchläglSzój. (BÁRCZI) *wklelue* ÖMS.; *öklöldöz* az *-öl* + *-döz*-nél.

11. *szökeldéz-ik*. — *Szökeldező* 'saltator' PP. 1708. | *Szökeldezik* 'saltitat'. *Szökeldező* hivatk. MA.-ra KRESZN. | *Szökeldezik* KASSAI IV, 474 | *Szökeldezik* hivatk. a *szökdecsel* igére. Tzs. 1838. | *Szökeldéz* a *szökdecsel* igére hivatk. CzF., ugyanígy BALL. — Gyak.: KASSAI i. h.: Verb. frequ. ex *szökik*. — „valamely török nyelvből a honfoglalás előtt“ (vö. BÁRCZI). Vö. *szökik* szárm. 1211. (OklSz.); *szökdös* a *dös*-nél, *szökdőz* a *döz*-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

A *déz* képzőre az első példánk a XVI. századból való. A néhány előforduló példa közül a nagyobbik rész egytagú képzőtlen alapigéből keletkezett, a kisebbik rész pedig már képzett igéhez tapasztotta hozzá a *-déz* végzetet.

Ha a végeredményben névszói alakra visszamenő *ökleldéz* igével nem rendelkeznének, a *-déz* képzőt csak a XVII. századból keltezhetnők. A képzőtlen alapszóból származó *déz* re ugyanis az első példánk az 1653-ból ránk maradt *érdéz* ige. Egész a XVIII. századig nem is rendelkezünk több képzőtlen alapszóból származó *-déz*-gyakorító képzős igével, mint ez egyetleneggyel, mert a következő adatként szereplő *csipdéz* először Csúzynál fordul elő 1723-ban.

A *-doz* képzőnél már jórészt láttuk,¹ a *-döz*-re vonatkozólag is tapasztaljuk majd, hogy ezek a képzőink képzőtlen alapszóból aránylag kevés igét alkotnak. Az igazán nagyszámú *-d-z* végződésű igék legnagyobb része nem a pusztá alapszóhoz, hanem annak valamilyen magánhangzóval vagy képzővel megtoldott származékához járul. (A már tárgyalt *-daz*, *-dez* képzős igéket itt azért nem említettük, mert azok a köznyelvi *-doz*-nak, vagy *-déz*-nek csupán nyelvjárási vetületei.) Ez a jelenség még szembeötlőbb a *-déz* képzőnél, mert itt nemcsak csekélyebb számban vannak képzőtlen alapigéből keletkezett származékok, mint a *-doz* és *-döz*-nél, hanem még az a kevés is eléggé ismeretlen.

¹ A *-doz* képzőre gyűjtött anyagunkat még teljesen nem dolgoztuk fel.

A *csipdéz* az egyetlen, amelyre kielégítő számban vannak adataink. Ennek a gyér előfordulásnak az oka nem csupán a képzőtlen alapszóból származó *-d-z* képzős igék aránylag csekély száma, hanem az is, hogy a magashangú szavak képzőiben az *ē* az *ö*-vel szemben alul maradt.

A *-déz* képzős igék első adataul az *ökleldéz* igét említettük. A közölt mondatpélda Pestből való, tehát nyílt *e* hanggal olvasható. Hogy mi mégis a *-déz* képző első példajaként említettük, az azért van, mert se n mi okunk sincs feltenni, hogy a *-d-z* képző *ē* hanggal alakult változata a XVI. században nem fordult elő. Ha ugyanis előfordult a *-dez*, megvolt a *-déz* is, mert az *ē-ző* nyelvjárások jobban kedveznek az alapszóhoz közvetlenül (azaz magánhangzó közbeiktatása nélkül) járult *-d-z*-nek, mint az *e-zők*. Például a Szamoshátról egyetlen ilyen adatunk sincs, s ismeretes, hogy ez a vidék a nyiltabbá válás területére esik. A csángómagyarok nyelvében találtunk példát a *-d-s* és *-d-z* képzőcsoportra is, de az onnan közölt egyetlen zárt *ē* hangzós alak (*lödéz*) nem lehetetlen ugyan, de még igazolásra szorul. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 100—6; kny. 4—10; MNy. XXXVII, 308—12.) Nem ismeretlen előttünk, hogy a Dunántúl legnagyobb részének népnyelve nem használja a *-d-s* képzőt, hanem helyette egyéb képzők társaságában a *-d-z*-t (pl. *bökdös* ~ *bököd*, *fogdos* ~ *fogdoz*, *kapdos* ~ *kapkod*, *dugdös* ~ *dugaszol*, *rugdös* ~ *rugdal*, *rugódoz*, *vondos* ~ *huzkod* stb.), vagy a szót képzőtlenül használják). Mivel pedig XVII—XIX. századi dunántúli írók nyelvében találkozunk *-déz* képzős igékkel, és semmi okunk sincs feltenni azt, hogy Dunántúlon e *-d-z* képző fiatalabb, mint másutt, nemcsak a *-dez*, hanem a *-déz* meglétét is nyugodtan feltehetjük a XVI. században, hisz ugyanakkor megvolt már a *-daz*, *-doz* és *-döz* is. Ha tehát a XVI. században előfordult a *-daz*, *-dez*, *-doz* és *-döz*, akkor az *ē-ző* nyelvjárásokban is bizonyára előfordult a *-déz*, mert e képzőalaknak kevésbé kedvező *e-ző* nyelvjárásból már ebből az időből van rá megfelelő adatunk.

A rendelkezésünkre álló kilenc példa még arról is tanúskodik, hogy a *-déz* nem tudott mélyebb gyökeret verni. A már képzett alapszóból származó *ökleldéz* és *szökleldéz* ideszámításával is csak tizenegyre emelkedik a *-déz* képzős igék száma. Még legjobban az *ökleldéz* és a *csipdéz* terjedt el. Ha mindenáron akarnánk a *-déz* képző virágzási koráról beszélni, akkor azt a nyelvújítás korára kellene tennünk, mert a XVIII—XIX. század költői (Faludi, Kisfaludi Sándor, főképen Berzsenyi, Vörösmarty), szótár- és nyelvtanírói számolnak be dúsabban e képző gyér előfordulásáról.

A *-déz* képző ma már a múlté. A nyelvújítás korának íróinál előforduló példák elszigeteltek maradtak, legjobb esetben a szótárírók ismételték őket néhányszor, egymásnak továbbadva. KELEMEN BÉLA és BALASSA JÓZSEF más képzőknél gyakorta idézett szótárai ezeket az igéket már nem közlik, bizonyosságul annak, hogy a mai nyelv nem él velük. Ezeknek az igéknek nagyobb része tehát meglehetősen rövid életű volt, mert ha meg is próbálkozott velük valamelyik író, nem tudtak erőre kapni, hanem hamarosan feledésbe merültek. Végeredményként annyit mondhatunk, hogy a *-déz* képzővel sem új igéket nem alkotunk, sem a régiek nem hagyományzódtak át mai nyelvünkre.

A *-déz* képző XVI. századi előfordulásával szemben az *-éz* képzőre már 1300. tájáról van példánk. (Vö. EgyszGy. 90—1.) Az *-éz* is szegényesen van ugyan képviselve, de legalább mégis századokkal korábbról van rá példánk, mint a *-déz*-re. Az *-éz* viszont azzal nem díszkedhetik, hogy a nyelvújítás nyelvfinomításra törekvő költői némileg is fölkapták volna, mert semmi jel sincs arra, hogy a XVIII—XIX. században különösképen kedvelték. (Vö. EgyszGy. 191.)

A *-déz* képző földrajzi jellemzésével adatok hiánya miatt érdemlegesen nem foglalkozhatunk. SZAI CZ LEÓ (vö. MNy. V, 239) a *csipdez* igével kapcsolatban megemlíti, hogy ez az ige dunántúli, szemben a tiszáninneni *csipdes* igével. (Vö. MNy. XXXVII, 310) SZAI CZ LEÓnak az adatok tanúsága szerint igaza volt annyiban, hogy a *-d-s* a Dunántúl legnagyobb részének népnyelvben ismeretlen, s a dunántúli magyar gyakorta *-d-z-t* használ ott, ahol a keletkebbi *-d-s* képzőt. De az oly értelmű szembehelyezés, hogy ami egyik helyen *-d-s*, az a másikon *-d-z*, igen merev, és nem is felel meg a tényeknek, mert a Dunántúl *-d-s* képzőt nem használó nyelvjárásaiban nemcsak *-d-z*, hanem más képzők is hallhatók a *-d-s* megfelelőiseiként.

Azok az írók, akik a nyelvújítás korában a *-déz* képzővel megpróbálkoztak, dunántúliak voltak. Ezek a költők *-déz* képzős igéiket nem a nép nyelvéből vették, hanem a Dunántúlon az átlagosnál kedveltebb *-doz* képző (Vö. Pannonh. FőiskÉvk. 1942. 108—11, 114; kny. 12—5, 18) mintájára alkották őket.

Meg kell még említenünk a *lödéz* igét. Ezt az igét ugyanis RUBINYI *ë*-vel közli a moldvai csángók nyelvjárásából, holott nyílt *e* hangot várnánk. A MTsz. *lödez* alakot közöl, de közlése MUNKÁCSIRA támaszkodik, aki azonban (vö. Nyr. IX, 520) nem tesz különbséget nyílt és zárt *e* között. WICHMANN gyűjteménye várokozásunknak megfelelően nyílt *e*-vel közli *e* szót (v. Pannonh. FőiskÉvk. 1942. 103; kny. 7) Noha a csángók nyelvjárásából a *-d-z* képzővel kapcsolatban csak nyílt *e* hangú adatokkal találkoztunk, mégis meg kell jegyeznünk azt is, hogy a moldvai csángók nyelvjárásában a zárt *ë* hang sem ismeretlen (vö. CsóSz.).

Adataink tanúsága szerint leghosszabb élete az *ökleldéz* igének volt. Az első szövegpéldánk Pestből való, s szótáraink közül PÁPAI PÁRIZnál tűnik föl először. MOLNÁR ALBERTből csak szövegpéldánk van. Mai irodalmi nyelvünkben nem találkoztunk vele, KELEMEN BÉLA szótára sem közli, BALASSA szótárában ugyan ismét feltűnik, de kihalt szónak jelezve. A másik ilyen hosszabb *multa* visszatekintő igénk a *csipdéz*. A XVIII. századból van rá néhány szövegpéldánk. Szótáradataink SÁNDOR ISTVÁNNal kezdődnek és BALLAGIig tartanak. PÁPAI PÁRIZ szótárai nem vettek tudomást a *csipdéz* igéről, mert nem a *-d-z*-nek, hanem inkább a *-d-s*-nek kedvező nyelvterületen készültek. (Ugyanezt igazolják a *-doz* képzős szavak is. Vö. Pannonh.FőiskÉvk. 1942. 107—14. 1.; kny. 11—8.) E tárgyalt két igen kívül a régi nyelvből még két példánk van. Az *érdéz* és a *szökeldéz* ige. Az előbbire a XVII. századból van az egyetlen szövegpéldánk, szótári adatunk pedig egy sincs rá, az utóbbira meg szótári adataink vannak PÁPAI PÁRIZtól (1708.) egész BALLAGIig. (Érdekes megfigyelni, hogy a pusztá alapszóhoz járuló *-déz*-re PÁPAI PÁRIZ egy adatot sem közöl, a már képzős alapszóból származó *ökleldéz* és *szökeldéz*

pedig szerepel nála.) Az a tény, hogy a *szökeldéz* ige közel két évszázad szótár-
raiban elő-előfordul, szövegpéldánk pedig egy sines rá, azt igazolja, hogy ez a
szó az élő nyelvben nem igen élt, csak a szótárak adták kézről-kézre. A még
hátralevő hét ige *késdéz*, *lebdéz*, *lépdéz*, *lödéz*, *nyeldéz*, *répdéz*, *tépdéz* közül
hat a nyelvújítás termékei közé tartozik. Legtöbb adatunk a *répdéz*-re van,
mert nemcsak szövegpéldánk, hanem több szótári adatunk is van rá. Bár a
röpdöz (l. a *-döz*-nél) dunántúli népnyelvi előfordulása arra mutat, hogy a
répdéz ige sem csupán költői alkotás, mégis úgy látjuk, hogy a *répdéz* igét
közlő néhány szótár inkább irodalmi, mint élőnyelvi közlésre támaszkodott.
Legutoljára BALLAGI szótárában talákoztunk vele. A *kérdéz*, *lépdéz*, *nyeldéz*
kétségtelenül irodalmi nyelvi alkotás, mert szótárainkban nem fordulnak elő.
A *lepdéz*, *lépdéz* pedig nyilván a szótárírók szóképző kedvének köszönheti
létét. Ha a *lödéz* megléte bizonyos volna (l. följebb), az volna ez egyetlen
-déz képzős igénk, amely csak a népnyelvben él.

III. fejezet.

-ed + -éz

Ebbe a csoportba olyan igék tartoznak, amelyeknek *-edéz* végzete mellett
az *-ed* képzős gyakorító alak is használatos. Mai nyelvérzékünk ezeket *-déz*
képzősöknek érzi. De mivel kétségbevonhatatlanul vannak olyan igénk is,
amelyek *-edéz* képzősök (l. alább), az itt tárgyalt *ijed* ~ *ijedéz*-féle alakpárok-
nak *-éz* egyszerű gyakorító képzővel ellátott alakját *-ed + -éz* képzősöknek
kell neveznünk, mert ezek voltak az okozói az *-edéz* képzős igéknek. Erre
vonatkozó bővebb magyarázat az *-ad + -oz* és az *-adoz* képzőnél található.
(PannonhFőiskÉvk. 1942. 114—5, 142—4: kny. 18—9, 46—8.) Az idesorolt
igék nem szükségképen mind eredeti *-ed + -éz* képzősök. Lehet közöttük
egy-kettő olyan is, amely az *-edéz* képző hatására toldotta meg régi *-ed* képzős
alakját az *-éz* képzővel.

Az *-ed + -éz* képzőre a XVI. századtól fogva a mai napig vannak példáink.

XVI. század.

1. *gerjedéz*. — „Nem az my zywnk *gherjedez* vala ee: nonne cor nostrum
ardens erat in nobis“ JordK. 618 (NySz.; még sok példa a régi nyelvből)
„Minden ige hozzát vonúl, És feléje *gerjedez*“ KisfS.: KesergSzer. XIV. ének
Gerjedezes 'ardor, infiammatio' MA. 1604. | *Gerjedezés* 'ua.' PP. 1708. | *Gerje-*
dezni SzD. 1792. *Gerjedelem* al. *Gerjedezni* SI. 1808. | *Gerjedez* 'ardescit desiderio,
incenditur' hivatk. SzD.-ra, *gerjedezés* hivatk. MA.-ra. KRESZN. | *Gerjedez*
'fortwährend entbrennen, erregt werden' Tzs. 1838. | *Gerjedéz* 'folytonosan
vagy gyakran gerjed, valamire a belérzékek által ingereltetik, *Gerjedezés*
CzF. | *Gerjedez* 'folytonos gerjedelemben van, a kedély, a belérzékek heves
működése lelkét, szívét folytonos izgalomban tartja' *Gerjedezés* BALL. | *ger-*
jedez 'sich (allmählich) regen' KB.³ | *gerjedez* 'gerjedni kezd, lassan gerjed'
BALASSA. — Gyak.: KÖRÖSI i. h. — „talán figyelembe vehető fgr. egyeztetése“
(BÁRCZI irodalommal). Vö. *gerjed* JókK. (NySz.); *gerjedöz* az *-ed + -öz*-nél;
vö. még EgyszGy.

2. **ijedéz.** — *iedezni* KolGl. (NyF. XLV, 35; Nyr. XXXVI, 176 *jelni* al. | 1683: Tof: Zsolt. 234 (a NySz. utal rá, de példát nem közöl. Tofeus e műve Pannonhalmán nincs meg, s ezért nem tudtam utánanézni | *Iedez* 'saepius terretur, exterritur' *Iedezés* KRESZN. 267. l. | *Ijedez* 'crebro terrefit' KASSAI III, 19 | *Ijedez* 'gyakran megijed, félelemből gyakran megrázkodik' BALL. | *ijedez* '(öfter) aufschrecken' KB.³ | *ijedez* 'folyton, könnyen megijed' BALASSA | „... *ijedezve* jelölte magát a kereszt jelével“ Tormay C.: Az ŐsiKül. I, 61. — Gyak.: SIMONYI (NyK. XVI, 245) -z képzővel. — Vö. *ijed* JókK. (NySz.); *ijedez* (PannonhFőiskÉvk. 1942. 104; kny. 8); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

3. **rekedéz.** — „... *rekedezeth* zowal teneked yghen nağ *keseř* hırt monda“ ThewrK. 142 (NySz.; még sok példa) | *rekedez*ő, 'raucus' KolGl (NyF. XLV, 47) | *Rekedezés* 'rauis' CAL. | *Rekedezek* 'Raucesco' *Rekedezés* *Rekedez*ő MA. 1604. | *Rekedezek* 'Raucesco' *Rekedezés* *Rekedez*ő PP. 1708. | *rekedezés* SzD. 1792. | *Rekedezni* 'heiser werden' MÁRT. 1807. | *Rekedez* 'Raucescit, raucet' *Rekedezés* *Rekedez*ő KRESZN. hivatk. MA.-ra | *Rekedez* KASSAI | *Rekedéz* 'Többször elreked' CzF. | *Rekedez* 'folytonosan rekedt állapotban van' BALL. — Gyak.: KASSAI IV, 200: ex *reked*; CzF. *rek-ed-éz*. — „... feltehetőleg fgr. er.“ (BÁRCZI) Vö. *reked* szárm. 1329. (OkI Sz.); *reked*őz az -ed + -öz-nél.

4. **repedéz.** — „... mint égő kemence, bőrünk *megrepedezett*“ RMK. VI, 83 (NySz.; még egy-két példa, az adatok jelentékeny része ő hanggal van) | *megh repedezyse* ÉrskK. 28 (NySz.) | *Repedezet* 'Scaber, Scabrosus, Hiulus' *Repedezetem* *Repedezve* MA. 1604. | *Repedezés* 'Scabrities, Ruptura, Fissura' *Repedezett* *Repedezetem* *Repedezve* PP. 1708. | *Repedezni* *megrepedezni* 'Ritze bekommen' MÁRT. 1807. | *Repedezni*. 'Rumpi, Dissolvi' SI. *Repedni* al. | *Repedez* 'Iteratas rupturas acquiri' *Repedezés* *Repedezett* *Repedezeti* *Repedezve* KRESZN. négy adatnál MA.-ra hivatk. | *Repedez* KASSAI: a' fal *repedez* | *Repedez* 'schrunden, rissig werden, Risse bekommen' *Repedezett* Tzs. 1838. | *Repedez* 1) 'Gyakran, folytonosan, ismételve, vagy több helyen reped' 2) 'Szekely tájszólás szerint am. rémülködik, ijedez' *Repedezés* *Repedezett* CzF. | *Repedez* 1) 'több helyen reped'; 2) 'ijedez' *Repedezett* *Repedezés* BALL. | *repedez* 'Risse bekommen' *repedezett*, *repedezve* KB.³ | *repedez(-ik)* 'Több helyen keletkezik repedés' BALASSA | „... az ócska olajmázolmány *repedezett* festékrétege alatt...“ Herczeg: A gót ház 38 | Az irodalmi nyelvben gyakran előfordul. — Gyak.: KASSAI IV, 208: vide *Hasadoz*; CzF. *rep-ed-éz*; KÖRÖSI i. h.: -d -z képzővel. — Fgr. (NyH.⁷); „valószínűleg fgr. er. tőből“ (BÁRCZI) Vö. *reped* XVI. sz. (NySz.), *repedez* az -ed + -ez-nél, *reped*őz az -ed + -öz-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

XVII. sz.

5. **csüggedéz.** — 1617: „Nem akarja, hogy emberi talalmányokon *csüggedzen*“ MNyil.: Irt. 135 (NySz.; még néhány példa) | „Ekkor dühös indulatom Tétova hajt engemet, Tüskén, bokron — míg birhatom *Csüggedez*ő testemet“ KisfS: KesergSz. IV. ének stb. | *tsüggedezni* 'haerere, haesitare, pendere animo' PP. 1708. | *tsüggedezni* 'kételkedni, akadozni, kétségeskedni' SzD. 1792. *tsüggedni* al. | *tsüggedezni* 'zu schwanken anfangen' MÁRT. 1807. | *stüggedezni* SI. | *csüggedez* 'kételkedik, akadoz, kétségeskedik', *Csüggedezés*

KRESZN. hivatk. SzD.-ra és PP.-ra | *csüggedez* 'zagen, allmählig den Muth sinken lassen' Tzs. 1838. | *csüggedéz* 'ereje, szándéka mindinkább lankadoz, állhatatossága, reménye alább száll', *csüggedezés* CzF. | *csüggedez* 'csüggedni kezd, reményét kezdi veszteni', *csüggedező* BALL. | *csüggedez*, 'zagen, den Mut sinken lassen' KB.³ | *csüggedez* 'ma csak átvitt jelentéssel: lelki ereje gyengül; bátorsága, reménye hanyatlik' BALASSA. — Gyak.: KÓRÖSI i. h. -*d-z* képzővel, hivatk. SzD.-ra és PP.-ra; TMNy. 409: -*edéz* végű (hivatk. Bajzára). — Vö. *csügged* XVI. sz. (NySz.), *csügg* XV. sz. (NySz.); *csüggedöz* az -*ed* + -*öz*-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy. 197.

6. *meredéz*. — *Meredezni* 'Subrigi, Erigi, Extendi' MA. 1611., PP. 1708. | *Meredezni* SzD. 1784., 1792. *Meredett* és *Mereszkelni* al. | *Meredez* 'Subrigitur, erigitur, extenditur' KRESZN. hivatk. MA.-ra | *Meredez* KASSAI | *Meredez* 'starren, erstarren, emporstehen' Tzs. 1838. | *Meredéz* 'Gyakran vagy folytonosan mered' *Meredezés* CzF. | *Meredez* ált. 'folytonosan, v. többször egymásután mered' kül. 1) 'a szemek felfelé való irányban egy pontra szegeződnek' 2) 'meredeken fölfelé emelkedik' BALL. | *meredez* 'emporragen' KB.³ | *meredei* 'Felfelé mered, emelkedik' BALASSA | *meredéz*[-*ik*] 'tétlenül ácsorog, támolyog, ténfereg' Csallóköz, Szeged, Székelyf. (MTsz.) | „*Meredező* gondolkodás" KisfS.: KesergSzer. XII. ének | Az irodalmi nyelvben sokszor találkozunk vele. — Gyak.: LEDGRAD. 83: *meredéz*; KASSAI (III, 353); CzF. *mer-ed-éz*. — Vö. *mered* XVI. sz. (RMNy. vö. BÁRCZI); EgyszGy.

XVIII. sz.

7. *éledéz*. — 1724/1747: „mirhai szagokkal *éledezvén*“ Kamarási György erdeiyi író nyelvéből (Nyr. XLII, 160) | 1787: „Az evezők [ájultokb] | előbb *éledezvén*, a két hertzezi személyt tovább vitték“ Fal: TÉ. 700 (NySz.; egyetl. példa) | „Mámikó lassan *éledéz*“ SzülMold. 297 | *Éledezni* 'aufleben, ins Leben kommen' MÁRT. 1807. | *Éledéz* 'Reviviscit' KRESZN. hivatk. Faludira | *Éledéz* 'Mindig jobban és jobban éled, az önkéntes mozgásnak és érzésnek hova tovább több jelei mutatkoznak rajta. Használják különösen, midőn többekről van szó' *Éledezés* CzF. | *Éledéz* 'lassan-lassan magához jó, éledni kezd' BALL. | *éledéz* 'éled' KB.³ | *éledéz* 'Újra élni kezdett, lassan fölébred (ájulásból)' BALASSA | „... körvonala kezdett *éledezni* benne“ Tornay C.: Az ŐsiKül. I, 43. — Gyak.: TMNy. 408: -*z* képzővel. — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *él* 1138/1329. (MNy. XVIII, 96); *éled* SermDom.; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

8. *kérekedéz-ik*. — 1720: „Szabadsággal *kerkedezel*“ László: Petr. 22 (NySz) | 1724/1747: „A' magának sokat állított, *kérekedezett* Péterrel“ (Nyr. XLII, 161). — Vö. *kérekedik* XVI. sz. el. (NySz.).

9. *révedéz*. — 1744: „*Révedezve*, sírva, futva Nem akadhatok egy utra“ Thaly: VÉ. II, 321 (NySz.; egyetl. példa) | *Révedez* 'Szemeivel, vagy képzelődésével ide-oda tétovéz, csapong' CzF. | *Révedez* 'szemeivel képzelődésével ide-oda csapong, gondolatával messze esatangel, ábrándoz' *Révedezés Révedező* BALL. | *révedez* 'träumen, träumerisch herumirren' *révedezés révedező* KB.³ | *révedez* 'Elmereng, elgondolkozik' BALASSA | „... *révedezve* kutatja magában a félig felejtett sorokat“ SzülMold. 151. | *Révedéz* 1. 'bizonytalanul

bolyong' Nagyszalonta; 2. 'mereng, elgondolkozik' Fehér m. *Révedező*. 1. '[egy beteg emberre, a kinek bizonytalan végű betegsége volt, mondta vki:] 'Olyan *révedező*, nem szeretem a formáját' [2. 'olyan emberre is mondják, a kinek tetteiben, ígéretében nem bíznak]' Kis-Cell Vas m. (MTsz.) | Irodalmi nyelvünk eléggé ismeri. — „valószínűleg fgr. er.“ BÁRCZI. Vö. *réved*; szótáraink nem ismerik, CzF. címszónak közli, SIMONYI idézi Endrődi S. nyelvéből. Elvonas a *révedéz*-ből (SIMONYI NyF. XI, 53).

10. *süppedéz*. — 1713: „*Süppedezni*, megakadni, farkast fogni: haerere in vado“ Kisv.: Adag. (NySz.; még egy másik példa Mikesből) | *Süppedez* 'Haeret in vado' KRESZN. hivatk. KV. p. 204 | *Süppedez* 'langsam einversinken' Tzs. 1838. | *Süppedéz* 'Gyakran, vagy folytonosan, vagy ismételve süpped' „Vastaghangon: *süppadoz*“ *Süppedezés* CzF. | *Süpp-edez* 'folyton v. többször egymásután süpped' *Süppedezés* BALL. | *süppedez* BALASSA „... az ember lába alatt *süppedezik* s vizet bocsát, mint a megnyomott spongya“ Hermann O., A magyar halászat könyve I. 482 (Nyr. LXVII, 8). | Gyak.: CzF. *süpp-ed-éz*; BALASSA: *süpped* gyakorító alakja. Ugor (NyH.⁷); „hangutánzó-hangfestő tóból, de ez talán igen régi ugor-kori“ (BÁRCZI, irodalommal). Vö. *süpped* szárm. XVI. sz. (NySz.).

11. *terjedéz*. — Haj-szála feje melljére habozva *Terjedezett* vala“ SzD. 1789., 1813. (NyF. L, 35) | „A két karom feléje nyúl Sőt ölelni *terjedez*“ KisfS.: KesergSzer. XI. ének | *Terjedez* 'sich ausbreiten' Tzs. 1838. | *Terjedéz* 'Folytonosan, jobban jobban terjed; széle hossza mindegyre növekedik' Átv. 'valaminek hatása, működése, befolyása közönségesebbé lesz' *Terjedezés* CzF. | *Terjedez* 'terjed lassankint' BALL. „... a patak vize *terjedez*“ Gárd. LátHEmb.⁵ 300. | Gyak.: CzF. *ter-j-ed-éz*; BAJZA (Nyr. XXXVII, 17): z képzővel. — „talán ugor er.“ (BÁRCZI). Vö. *terjed* JókK. (NySz), *tér* JókK. (vö. BÁRCZI); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

XIX. század és népnyelv.

12. *dermedez*. — 1831: „hazánk mély álomban *dermedező* gyenge léte“ Széchenyi: Vil. 52 (NyÚSz.) | *Dermedéz* 'Lassan-lassan megmerevedésnek indul, pl. aki a megfagyáshoz közelít, vagy félelem miatt magán kívül kezd lenni' CzF. | *Dermedez* 1) 'dermedésnek indul, lassan merevedik'; 2) 'nyújtózik' BALL. | „... a régi istenekben Nincs már hited, kövekké *dermedeztek*“ Madách: Az ember trag. (Péter apost. beszéde) | *Dermedezni* 'Nyújtózni' Baranya m. (TudGyűjt. 1826: II, 42; vö. EtSz.) | *Dermedezik* 1. 'fázik, majd megfagy' Kemenesalja, Adony, Fehér m. 2. 'dermedezik a medve télen barlangjában, a béka a földben' Bethlenfalva, Udvarh. m. 3. 'nagyot nyújtózik' Hajduböszörmény, Mikepércs, Földes (MNy. IV, 187). — Vö. *dermed* MA. 1621.

13. *epedéz*. — „*Epedezés*, füladozás“ KisfS. KesergSzer. XII. ének | Buzgó imádság *epedez*“ Vörösm.: Szózat | „... kik e parlamenti tárgyalások alatt családjuktól távol kaszárnyaikban *epedeznek*“ Szekfű: Három nemzedék és ami utána követke. 288 | *Epedez* KASSAI II, 94, hivatk. Himfire | *Epedez* 'fortwährend schmachten' Tzs. 1838. | *Epedéz* 'folytonosan vagy gyakran eped'. *Epedezés* CzF. | *Epedez* 'több ideig, folytonosan eped' BALL. | *epedez*

'(fortwähren)l) schmachten, sich sehnen', *epedező* KB³ | *epedez* BALASSA. — Gyak.: KASSAI i. h.; SZVORÉNYI 258: *ep-edéz*; TMNy. 408: -z képzővel; BALASSA: az *eped* gyakorító alakja. — Vö. *eped* ÓMS; *epedöz* (XVI. sz. el.; NySz.) az *-ed* + *-öz*-nél; vö. EgyszGy.

14. *eredéz*. — *eleredéz* 'elterjed, elmérgesedik (a seb)' Székelyf. (MTSz). — Fgr. (NyH.⁷; EtSz. II, 7). Vö. *ered* szárm. Anonym. (EtSz. II, 1); vö. EgyszGy; *eredezett* 'származtat' BALASSA.

A képzőtlen alapszó névszó.

XVIII. sz.

15. *ébredéz*. — *Ébredezni* SzD. 1792. *Ébredni* al. | „S gondolatim fellegeztek, Kivánatim *ébredeztek*“ KisfS.: KesergSzer. 3. dal | *Ébredezni* 'Sensim expergefieri' SI. | *Ébredez* 'Identidem expergefit' hivatk. SzD.-ra *Ébredezés* KRESZN. | *Ébredéz* 'Freqventer expergiscitur' *Ébredező* KASSAI II, 19 | *Ébredéz* 'allmählig erwachen' Tzs. 1838. | *Ébredéz* 'Lassan-lassan ébred. álmából fokönként serkenni kezd'. Átv. ért. 'eszmélni kezd, öntudatra jut, fokönként világosabban veszi észre állapotát, figyelemre, vigyázatra gerjedez' *Ébredezés* CzF. | *Ébredéz* 'lassan-lassan ébredni kezd' BALL. | *ébredéz* 'allmählich erwachen' KB.³ | *ébredéz* 'Lassanként felébred' BALASSA | „...nem *ébredéz* bennünk vala ni ne nesebb vágy“ Széchenyiből idézi Szekfű: Három nemzedék és ami utána következik. 16. | „... időnkint *ébredezett* az eszméletem“ Gárd. LátEmb.⁵ 299 | „Dávid alatt megzörrent a széna. *Ébredezett*“ SzülMold. 114 | A mai nyelvben sokszor előfordul. — Vö. *ébred* XV. sz. (RMNy.; vö. BÁRCZI).

XIX. sz.

16. *görbedéz*. — „Rablánc csörg, ősz fejem már *görbedez*“ KisfK.: Irene I. fv. | *görbedezni* Széchenyi (MNY. XII, 199 | *görbedez* Szentmikóssy A. (MNY. XI, 257) | „érdemes-e ezért reggeltől estig a himzőkeret mellett *görbedezni*“ Jókai 35: 43 (MNY. XVIII, 181) | *Görbedez* 'identidem curvescit' KRESZN. | *Görbedez* 'sich wiederholt, fortwährend krümmen, beugen' Tzs. 1838. | *Görbedéz* 'folytonosan, tartósan görbed, azaz hajlik, hajladozik'. Átv. ért. 'igen alázatosan, túlságos modorral hajtogatja magát'. *Görbedezés* CzF. | *Görbedez* 'valaminek súlyától folytonosan görbed' BALL. — Gyak.: CzF. *gör-b-ed-éz*. — Vö. *görbe Gurbe* alakban 1398. (OklSz.); *görbed* XV. sz. (NySz.; SI., KRESZN., KASSAI, CzF., BALL., MTsz. (Csúza, Baranya m.); *görbedés* 'die Krümme, Krümmung' Tzs. — Ezt az igét első látszatra háromféleképpen is felfoghatjuk: *-déz*, *-edéz* vagy *-ed* + *-éz* képzősnek. Mi az *éber* ~ *ébred* ~ *ébredéz* sort szemünk előtt tartva, a *görbedéz* igét *-ed* + *-éz* képzősnek tartjuk, mert jelentése a *görbed*-hez áll legközelebb, és a *mered* ~ *meredéz*-félék nagy száma is élénken hathatott rá. Az, hogy a *csók* névszó mellett van *csókdoz* gyakorító ige, azt a gondolatot keltheti bennünk, hogy a *görbedéz*-nél is a névszói tőhöz járult hozzá a *-d-z* képző. De figyelembe kell vennünk azt, hogy a *csókdoz* nem a *csók* névszó, hanem a *csókol* ige mellé alakult (vö. SIMONYI: NyF. XI, 61), ugyanígy a *görbedéz* igét is a *görbed* párjaként foghatjuk fel.

Az *-ed + -éz* képzőre a XVI. századtól fogva napjainkig vannak példáink. A nyelvújítás korában ez a képző is kedvelt volt, akárcsak egyéb *-d-z* végződésű igéink, Tökéletesen kimerítő adatgyűjtésre ugyan nem törekedtünk, de a közölt adatokból is biztosan láthatjuk, hogy az *-ed + -éz* képzővel alakult *-d-z* képzős igék száma jóval kisebb az *-ad + -oz-zal* alakultakénál. Ennek oka csak az lehet, hogy nyelvünk hangállománya jobban kedvez a *-doz-nak*, mint a *-déz-nek*.

A nyelvjárások különösebb jellegzetességet nem tüntetnek föl. Szógyűjteményeinkből azt lehet észrevenni, hogy ezek az igék inkább az irodalmi nyelv szavai, mintsem a népnyelvéi. Ebből azonban még korai volna azt következtetni, hogy az *-ed + -éz* képzős igék valóban is inkább az irodalmi nyelvben honosak, mint a nép ajkán, hiszen jól ismerjük népnyelvi szógyűjtéseink hiányosságait.

IV. fejezet.

-edéz.

Azokat az igéket soroljuk ide, amelyeknek *-edéz* végzete mellett az *-ed* elő sem fordul; vagy ha mégis előbukkan ilyen adat, az nem lehet más, mint mesterséges alkotás.

XVI. sz.

1. *csörgedéz.* — *tsergedezes* 'murmur', *tsergedezek* 'susurro' CAL. | 1668: „Még most is füleiben hangol *csergedező* békójának pengése“ VárM.: Szöv. Előb. (NySz.; még két példa) | *Tsergedezni* 'rauschen (vízről)', *Tsergedezés*, *Tsergedező* MÁRTON 1803. | *Tsergedezni* 'Demanare, Defluere' SI. | *Csörgedez* 'rieseln, rauschen', *Csörgedezés*, *Csörgedezet* Tzs. | *Csörgedéz*, *Csörgedezés*, *Csörgedezet*, *Csörgedező* jelentésmagyarázattal CzF. | *Csörgedez*, *Csörgedezés* BALL. | ~ 'rieseln, rinnen' KB³ | *csörgedez* 'Lassanként folyik (a patak)' BALASSA | *csörgedéz* Tapolcafő, Veszprém m., *csörgedéz* Udvarhely m. *é-ző* része, kel. székelység (MNy. XXIII, 177) | A mai irod. nyelv is használja, pl. „... egy *csergedező* kis patak hirdeti“ Makkai: Egyed. 240 | „... a szívemen keresztül *csörgedező* háromféle véren kívül“, „... mintha bennem is *összecsörgedeznék* Kelet és Nyugat vére“, „... hogyan *csörgedeznek* a billikomokba az aranysárga cseppek“ Jank.: 57, 60, 158 | Stb. — Gyak.: FOGARASI 264: *csörg(edez)*; CzF. 138: *csör-g-ed-éz*; UA. 33.: *csörg* ~ *csörgedéz*; TMNy. 409; BAJZA -z (Nyt. XXXVII, 17); NyH.⁷ 66: *-edéz*; CSANÁDY i. h. — Vö. *chergedes* XVI. sz. el. (NySz.), *csörög* XVII. sz. (NySz.), *tsörgők* CAL., *chergeni* 1536. (NySz.); *csörgedöz* az *-edöz-nél*; egyéb szárm. EgyszGy.

2. *esedézik.* — „Archangeli *essedezietek* en erettem“ PeerK. 186. CornK. 61 (NySz. I, 703; még sok példa) | 1530: „hogh *esede/f[ek]*“ (esedezék) (MNy. II, 209) | *Esedezem* 'obtestor' *Esedezes* CAL. | *Efedezem*. *Efedezes* MA. 1604. | *Efedezem*. *Efedezés*. *Efedező* PP. 1708. | *Esedezni*. *Esedezés*. *Esedező*. *Esedező-írás* 'Bittschrift' MÁRT. 1807. | *Esedezik*. *Esedezés*. *Esedező* KRESZN. hivatk. MA.-ra | *Esedezik* KASSAI II, 111, 112 | *Esedezik*. *Esedezés* Tzs. 1838. | *Esedezik* 'gyakran leesik, hulladoz a földre pl. az ember. a ló; s ezen értelménye ma is

megvan a székelyeknél. Átv. és közért. mély alázatossággal, arcra vagy térdre borulva kér, könyörög' *Esedezés* CzF. | *Esedez. Esedezik* 'többször egymásután földre esik (tájszó); alázattal könyörög, kér, imádkozik' *Esedező. Esedezvény* BALL. | *esedez-ik, esedezés, esedező, esedező(e)n, esedezve* KB.³ csak átvitt értelmű jelentésekkel | *esedez* 'nagyon vagy hosszabb ideig esd, kér, könyörög' BALASSA | *esedéz-ik* 'eseget, el-elesik, hulladoz' Székelyf. (MTsz.) Stb. — Gyak.: KÖRÖSI i. h.; TMNy. 409: „-edéz végű. Vö. *es-ik* ugyanolyan jelentéssel; továbbá *esd- eh.*esed-*, s e szerint amaz is *esedéz* lehetett régente“; CSANÁDY i. h.; EtSz. II, 34: -déz. — Mi az *esedezik* igét azért tartjuk -edéz képzősnek, mert **esed* igét nem ismerünk. A teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy két olyan származékunk is van, amelyekből egy **esed* igét elvonhatunk. Az egyik a Jókai-kódexből való: *effédefemuel* (157. l., vö. EtSz. II, 37), a másik Rimayból: „Neked *esedőket*, oltalom *kérőket*.“ Nem lehetetlen tehát, hogy állításunkkal szemben mégis csak volt **esed* ige. De mikor van *es* igénk, amelyből az -edéz képzővel alakulhatott az *esedéz*, akkor miért ne válasszuk a jobban nyomon követhető utat?

Már SIMONYI-nak is feltűnt az *esedéz* ige (TMNy. 409) és magyarázatul azt állítja, hogy az *esd* valaha **esöd* volt, s ebből következőleg az *esedéz esödéz* lehetett régente. Ezt az *esödéz* alakot azonban nehéz feltenni, mert az *ed + ész* -edéz képzős igék első *e* hangja nyílt, nem pedig zárt.

Tehát SIMONYI az *esd* igét egy **esöd*-ből magyarázza. Ezzel kapcsolatban engedjünk meg magunknak egy kis kitérést.

Az ugyancsak egyszótagú *mos* igéhez és egyéb nem csupán *s*-re, hanem *r, l, n* hangra végződő igékhez is közvetlenül járul a *-d*, és ha ezekből a *-z* képzővel új szó alakult, akkor sem változott meg az alapszó szótagszáma; pé daul *kérdéz, foldoz, kendéz* stb. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 113. l.; kny. 17. l.) Tehát az *esedéz* ige nem tartozik bele abba a rendszerbe, amelyben a *kérdéz* (*-d + -éz*), *toldoz, dldoz* stb. igék vannak, mert akkor *esdéz*-nek kellene lennie.

Az *esedéz* a. m. 'obtestor' -edéz képzőjét több tényező is okozta: az, hogy az -edéz képző már a XVI. század elején más szavakban is megvolt; volt továbbá 'obtestor' jelentésű *esik* igénk (XV. sz.; NySz.); és ugyanolyan jelentésű *esd* igénk (,? szárm. XV. sz.“ BÁRCZI; vö. EtSz. II, 37; biztos példa a XVII—XVIII. század fordulójáról EtSz. II, 34; de mivel itt Rimay Jánosról van szó, az adatot a XVII. század elejére tehetjük). Tehát azt mondhatjuk, hogy az *esedéz* az *es* és *esd* igékből alakult az -edéz képzős igék hasonlóságára, mégpedig úgy, hogy az *es* az alapszó, az -edéz a képző; az *esd* pedig jelentésével mozdíthatta elő, hogy ennek a paradigmának is legyen egy ugyanolyan jelentésű és alakú -edéz képzős alakja, mint sok hasonló igecsaládnak. — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *esedez* (PannonhFőiskÉvk. 1942. 105. l.; kny. 9. l.); *esdés* a -dés-nél, *esdég* a *dég*-nél, *esdek* a -dek-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

3. *fegyedéz-ik*. „*Fegyedeznek* vala hw rea: improperabant ei“ JordK. 448 (NySz.; még három példa). — Gyak.: TMNy. 409: -edéz végű tárgyas ige. — Vö. „*megfegyuen* magát: redarguit se“ JókK. (NySz.; a *fegy* 'reprehendo' igeire több példa is van a régi nyelvben); *fegyedéz* az -edöz-nél; *féd* EtSz. II, 173.

4. **lengedéz.** — 1568: „*Lengedező* io szelít el foga“ Mel.: SzJán. 201 (NySz.; még több példa is a régi nyelvből.) | „*Lengedező* harmatozo effő“ MA. 1604. | *Lengedezék* 'agitor' stb. *Lengedező* PP. 1708. | *Lengedezék* 'ingadozom, levegek' SzD. 1784. (51. 1.) *Lengedezni*. *Lengedező* több alakváltozattal. U. a. 1792. | A XVIII. század második feléből a *lengedéz* igére sok példát közöl TECHERT (MNy. XXXII, 244) | *Lengedezni* „Egy kis szél *lengedéz*“ MÁRT. 1807. | *Lengedez* 'agitatur, movetur, nutat, volitat' hivatk. MA.-ra. „*Lengedező* szellő“ hivatk. Pázm.-ra. *Lengedeztet* hivatk. Csuzira. Még több alakváltozat is. KRESZN. | „*Lengedez* a' szél“ KASSAI III, 282 | *Lengedez* 'wehen, schwanken' Tzs. 1838. | *Lengedéz* 'gyöngéd kifejezéssel mondják különösen a szellőről, midőn fujdogál, s ereje csak a könnyebb testeket, pl. faleveleket, fűszálakat hozza mozgásba. Mondható a szellő által ingatott könnyű testekről is. Átv. ért. *lengedez* a hír, másképen: *szállong*' több alakváltozattal. CzF. | *Lengedez* 1. 'több ideig leng'; 2. 'szeliő fujdogál'; 3. 'szállong (a hír)' több alakváltozattal. BALL. | *lengedez(ik)* 'wehen', *lengedezés* KB.³ | *lengedez* BALASSA | *Lengedez-ik* [tréf.] be van csípve' h. n. (MTsz.) | *lengedez* Bajza (Nyr. XXXVII, 17) *lengedéz* Nagykamond, Veszprém m. (saj. hall.) | *lengedezik* 'fujdogál' (SzhSz.; tehát ez nyílt e; vö. PannonnFőiskÉvk. 1942. 104; kny. 9) | „Hogy Zephyrek *lengedeznek*, Pajkoskodva repedeznek“ KisfS.: KesergSzer. XI. ének, stb. „A petróleumlámpa... a mennyezet közepéről *lengedez*“ SzülMold. 192 | „... csak enyhe füst *lengedezett*“ Fekete I.: Zsellérek 72 | Még igen sok példa a mai nyelvből. — Gyak.: KASSAI III, 282: uti *zeng*, *zengedez*; FOGARASI 264: *leng(edez)*; CzF. *len-g-ed-éz*; BAJZA (Nyr. XXXVII, 17): -z képzővel; BALASSA: a *leng* ige gyakorítója. — „Bizonyt., talán fgr. er.“ (BÁRCZI; vö. FUF. XV, 16). Vö. *leng* XVI. sz. (NySz.); *lenged* SI. *lengeni* al., Tzs., „mint a virágok arcai a viznek tükrén *lengedének*“ Kaz. (BALL.); *lenged* CzF., BALL.

5. **zengedéz.** — „... yme *zenghedez* ymaran az te zozatod ennekem fylyemben“ ÉrdyK. 379b (NySz.; még több példa is) | *Zengedezuee* Gyöngy. SzótTör. (MELICH kiad.) | *Zengedezés* SzD.² *Zengeni* a., *zengedezet* SzD. (NyÚSz.) | *Zengedezni* 'Personare, Resonare' SI. | *Zöngedez* (hivatk. SI.-ra). *Zöngedezés* (hivatk. SzD.-ra), *Zöngedezet* (hivatk. SzD.-ra), *Zöngedező* Síp-szó (hivatk. Csuzi egy munkájának címére) KRESZN. | *Zengedéz*, *Zöngedéz* 'Folytonosan, vagy bizonyos mérséklettel, s kedves érzésre gerjesztve zeng, hangzik, énekelget', *Zöngedezés* CzF. | *Zengedez* 'lassan zeng' („dalt *zengedez* és dala oly szomorú“ Vör.) BALL. | *zengedez* 'erklingen lassen', *zengedező* KB.³ | *zengedez* „dalt ~“ BALASSA | „Mintha nem is angyalok, hanem szűz Mária ajkán *zengedezne*“ Kodol. 83. | Irodalmi nyelvünkben sokszor találkozunk vele. — Gyak.: FOGARASI 264: *zeng(edez)*; CzF. 138; *zen-g-ed-éz*, a szótár törzsrészeiben: *zén-ég-ed-éz*; BAJZA: -z képzővel (Nyr. XXXVII, 17); BALASSA: a *zeng* ige gyakorítója. — Vö. *zeng* XV. sz. (OkfSz.), *zönged* Gömör m. (MTsz.); *zengedöz* az -edöz-nél; *zöngödöz* az -ödöz-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy. 206.

6. **égedéz.** — 1628: „Az irigységgel *égedező* semmi módon nem örül“ Prág. Serk.: 878 (NySz.; egyetl. példa) | *Égedéz* 'gerjedez, burog, buzgólkodik' CzF. | *Egedez* 'buzgólkodik, gerjedez' BALL. kihalt szónak jelzi; a Müncheneri kódex példáját pontatlanul közli | *égedez* 'Ég' BALASSA kihalt szónak jelzi. — Gyak.: EtSz. I, 1482. — Fgr. (uo.). Vö. *ég* szárm. 1211. (OkfSz.); *égedöz* az -edöz-nél, *égedöz* az -ödöz-nél.

7. **késedéz.** — 1653: „Mivel nem akartok 's késedezők vattok“ Listi (NYV. XXXVII, 224; SIMAI „vö. érdez“) | *Késedezik* 'zaudern' *Késedező* Tzs. 1838. | *Késédézük* 'Lassan, maradozva mozog, halogatva jön vagy működik. Különösen am. a dolgot sokat fontolgatva, félve, vonakodva a végrehajtásban elmarad' *Késédézés*, *Késédéző*, *Késédézőleg* CzF. | *Késedezik* 'késedelmeskedik' *Késedezés*, *Késedező* BALL. — Honfoglalás előtti török jövevényszó. (MNy. III, 255). Vö. *késik*, *Quesud* alakban 1198. (MNy. XVIII, 34); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 201.

8. **szivedéz.** — 'révedez'? (NySz.) „De Horváth János legbelsőbb szolgája a rétségeken *szivedezvén*, valahány harsányi hajdú kezébe akada“ Szal.: Krón. 117 (NySz.; egyetl. példa). — A NySz. a *szív* névszó származékai között tárgyalja. — Ugyancsak a NySz. közöl egy (*szived*), *szüved* [*szenved?*] alakot is 1683-ból.

9. **tengedéz.** — 1696: „Noha bátorságosan *tengedeznének* a bárkában a lelkes állatok, annyira meg sanyargatták vadi kívánságokat, hogy nagy egyességgel éltenek egymás között“ Illy: Préd. II. 455 (NySz.; egyetl. példa). — Vö. *teng* XVI. sz. (NySz.); EgyszGy. 165.

10. **töredézük.** — 1660: „Az ilyen *töredezett* nádat illegeli...“ Megy.: 5Jaj. II, 41; „... *töredezett* fazekak“ 1803. SzD (NySz.; csak ez a két példa) | *Töredezni*, *eltöredezni* 'nach und nach brechen, zusammenbrechen' *Töredező* MÁRT. 1807. | *Töredezni* 'Sensim frangi' SI. 500 | *Töredezük* KASSAI V, 273 | *Töredezük* 'nach und nach zusammenbrechen' Tzs. 1838. | *Töredézük* 'Részai gyakori törés által elváladoznak' *Töredézés* CzF. | *Töredezük* 'lassan, a legesekélyebb külérő által is apró darabokra törük' BALL. | *töredéz* '(nach und nach) zusammenbrechen, zerbrechen, zerbröckeln' KB.³ | *töredéz(ik)* '1. Lassanként eltörik; darabokra ~ik. 2. (átv.): ~ve mondta el a történetet' BALASSA | „távolabbi finnségi tartományok egymásután *letöredeznek*“ MagyarSzemle 1941. II, 377. | Mai nyelvünkben sokszor előfordul. — Gyak.: KASSAI V, 273: Verb. frequentativum ex *Törük*; FOGARASI 256: *töredézük*; SZVORÉNYI 258: *tör-edéz-ik*; CzF. *tör-ed-éz-ik*; TMNy. 409: -edéz végű. — Vö. *tör* KT. (vö. BÁRCZI); *tördes* (MNy. XXXVII, 311), *tördös* a -dös-nél, *töredéz* (Pannonh. FőiskÉvk. 1942. 105; kny. 9); *töredöz* az -edöz-nél, *törödöz* az -ödöz-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy. 205.

-v tövű igéből.

XVII. sz.

11. **lövedéz.** — 1686: „... a nagyhalastótul a tarackbul vízre kijáró cselédhez *lövedezett*“ MonIrók XXIII, 426 (vö. NySz.; egyetl. példa) — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *lő* Luer alakban 1228/1357. (OkSz.); *lődez* a -dez-nél, *lövöldöz* az -öl+ -döz-nél, *lödöz* a -döz-nél.

XVIII. sz. és népnyelv.

12. **düledéz.** — „Ebéd felett a tálak is kezdének tántzolni, mi is *dőledézénk* Mik.: TörL. 50 (NySz.; még egy másik példa Faludiból) | *Düledezni* 'Sensim ruere, collabi' SI. | *Düledéz* 'Incipit hinc et inde ruere' (hivatk. Pázm.-ra). *Dőledéz* 'Sensim ruit, collabitur' (hivatk. Pázm.-ra). *Ki dőledéz. Le dőledéz.*

Döledezés, Döledezett, Döledező KRESZN. | *Düljedez* KASSAI I, 472 | *Düledéz, Döledez* 'allmählig zusammenfallen, zerfallen' *Döledezett* Tzs. 1838. | *Düledéz* 1) 'Épületről szólva am. részenként, egymás után onladoz, romokba dől'. 2) 'Jártában ide-oda dől, tántorog' *Döledez* 'Lassan, folytonosan dőled, romlásnak indul, összeomladozik. Mondatik különösen a roskadozó épületekről. Továbbá: tántorgó, részeg emberekről. Tájdivatosan: *düledéz*' *Döledézett* CzF. | *Düledéz* 1) 'inogva járkel; 2) vmely épület lassanként romlik' *Düledézett, Döledező, Döledez* 1) 'lassankint összedől, roskad'; 2) 'inog, tántorog, inogva megy' *Döledezett* BALL. | *düledéz* 1) 'verfallen, baufällig werden, nach und nach stürzen'; 2) 'schwanken, schwankend gehen' *düledézett, düledező; döledez* csak címszóként szerepel KB.³ | *düledéz* (A régi nyelvben *döledez*.) 'Lassanként ledől'; ~*őfélben van* BALASSA | *düledéz*ik békési népnyelv (MNépn. I, 77) | „... ha kimegyünk a tanyák közé s látjuk a *düledező* juhakolt“ Szekfű: Három nemzedék... 172 (1934.) | „... az Egyház hatalmas épülete *düledézett*“ Kodol. 368 stb., *düledező* 425 | „... hogy a színházi munkások is *düledéztek* a nevetéstől“ Herzeg: A gótikus ház 128 | „... egykor pompázó, ma elhagyottan *düledező*, pusztuló kolostorokra“ Ligeti: Az ismeretlen Belső-Ázsia 20 | Stb. — Gyak.: KASSAI I, 472; FOGARASI 263; Némely egytagú l végűek pedig *adoz, edez* ragokhoz szítnak, ú. m. *düll*(edez); CSANÁDY i. h.; NYH.⁷ 66 = *edéz*. — „csuvasos jellegű török nyelvből a honf. el.“ (Vö. EtSz. I, 1403; BÁRCZI). Vö. *düll, döl* (*dulew* 1254/1368. -*delew* 1422. OklSz.); *dölyved* Helt. (NySz.); *dölled* 1597. (NySz.); *ki-dülledőc* MA. 1604.; *düllyed* 1645. (NySz.); *döled, düled* KRESZN.; *düled* Tzs. 1838.; *düledéz* (PannonhFőiskÉvk. 1942. 104. l.; kny. 8. l.); *dülédéz* az -*edéz*-nél; *dülédöz* az -*édöz*-nél; *dölédéz* az -*éndéz*-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy. A *düledéz* igét azért vesszük -*edéz* képzősnek, mert az a néhány ige, amely -*ed* + -*éz* képzőre utalna, nem hatott olyan élenken, mint a sok -*edéz* képzős.

13. *gyüledéz*. — ~ 'gyüldögél' 1788. Dugonics Et. 2 : 108 (NyF. XIV. 26; ugyanaz a hely példamondattal „vércsöpjei... orczájára *gyüledéztek* vala.“ NyÚSz.; egyetlen példa, szótáraink nem ismerik) — „valamely török nyelvből a honf. el.“ (Vö. BÁRCZI). Vö. *gyül* XV. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

15. *hüledéz*. — Mitsoda-é! *hüledéz* Kelemen, hát ezt a 200 forintot mind oda adtad érte? Kónyi: ÁM. 42 (NySz.; egyetl. példa) | „Ki csudálkozott, ki *hüledézett*“ Dugonics Jol. 1 : 61 (NyF. XIV, 29; megvan a népnyelvben is) | *Hüledéz* 'Quem prae timore et angustia jam frigus, ja n calor subit' *Hüledézés* hivatk. Himfi-re *Hüledező* KRESZN. | *Hüledéz* 'verblüfft, verlegen, ungeschlüssig sein' *Hüledézés Hüledező* Tzs. 1838. | *Hüledéz* 'Ijedtében vagy bámulatában folytonosan hüled' *Hüledézés Hüledező* CzF. | *Hüledéz* 'annyira meg van ijedve, oly zavarban van, hogy azt sem tudja, mit csináljon' *Hüledézés Hüledező* BALL. | *hüledéz* 'verblüfft werden (über eine Sache)'; *hüledező, hüledézve, hüledézés* KB.³ | *hüledéz* 'Megijed, megrémül vmitől' BALASSA | „... *hüledézett* a kadét — hát már így állunk?“ Új Idők 1941. II, 766. Stb. — Gyak.: CzF. *hü-öl-ed-éz*; TMNy. 408: *edéz*, nyílt kezdőhanggal; CSANÁDY i. h. — Vö. *hül* JókK. (NySz.), *hüled* (vö. EgyszGy. 67); a *hüledéz* jelentésváltozására vö. *elhül* (l. BÁRCZI *hüledéz* al.).

XIX—XX. század és a népnyelv.

16. csetledéz. — „Kicsit *csetledezve* járt“ SzülMold. 131. — Vö. *csetlik* Csúzy (KRESZN.). *csetlendéz*ik az *end* + *éz*-nél.

17. dörgedéz. — „Csendjét nem dúlja semmi nesz, Bár künn özönvész *dörgedéz*“ KisfK.: A szegény utas. — Lovász Imre 1835. (Ért. 51) megrója az *adozni*, *-edezni* végzeteket, melyek a Jelenkorban széltire „*dörgedeznek*“ (NyÚSz. 13. *áradoz* al.). — Hangutánzó (vö. BÁRCZI). Vö. *dörög* *Devrgev* alakban 1489. (Oklsz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

18. fejedéz. — 1807: „A szív s lélek viráginak *Fejledező* korában“ KisfS.: Tátika 24. dal (vö. NyÚSz.) | „A bimbó *fejledez*“ KisfK.: Az élet korai | „... de annál kevesebb életmeleg *fejledezett*“ Széchenyiből idézet, Szekfű: Három nemzedék és ami utána következik. 20. l. (vö. NyÚSz.: Széch. Vil. 49) | *Fejledez*ik KASSAI hivatk. Kisf. Regéire | *Fejledez* 'sich allmählig entwickeln; sich erschliessen' Tzs. 1838. | *Fejledéz* 'Folytonosan fejed, bontakozik, terjedez, nyiladozik' *Fejledézés* CzF. | *Fejled-ez* 'folytonosan fejed' BALL. | *fejledez(ik)* 'sich allmählich entfalten v. entwickeln' KB.³ | *fejledez* 'Lassan kezd fejleni, kifejlődni' BALASSA | Stb. — Gyak.: KASSAI II, 193; Verb. frequ. ex *Fejlik*; FOGARASI 256: *fejledez*ik; CzF. *fej-l-ed-éz*; TMNy. 409: *fejledez*ik, *-edéz* végű. — Az alapszó eredetére vö. NyH.⁷ 149; EtSz. II, 182. 227; BÁRCZI. Vö. *fejled* 1828. (NyÚSz.), *fejlik* Csokonai (Nyr. XXXVII, 469); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 13.

19. féledéz. — „...nem kell magában *féledeznie*“ Gárd: Hosszúh. vesz. 2: 226 (Nyr. XLIV, 72). — Fgr. (NyH.⁷; vö. COLLINDER) Vö. *fél* ÓMS.; *féledmes* XVI. sz. el. (NySz.; egyetl. példa); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

20. fényledéz. — 1825: „Harmatgyöngyök *fényledeznek* Rengő zöld fűszálakon“ KisfK.: Elte 7. rész | 1830: „...egészség színe *fényledezen*“ Széchenyi: Hitel 175 (NyÚSz.) | *Fényledez*ik 'glänzen, schimmern' Tzs. 1838. | *Fényledez*ik 'több pontokon fényt ereszt ragyog, csillog' CzF. | *Fényledez*ik 'ragyogó fényben tündöklök' BALL. — Gyak.: FOGARASI 256: *fénylik* ~*fényledez*ik. — „Eredete nincs tisztázva, noha nyilván ősi, fgr. szókészletünkbe tartozik“ (EtSz. II. 208). Bizonyt. eredetű, talán fgr. (BÁRCZI). Vö. *fénylik*, *fémlik* alakban JókK. (NySz.); *fényledjen* Nagybánya Szatmár m. (MTsz.) egyéb gyak. vö. EgyszGy.

21. fesledéz. — 1814: Kazinczy (NyÚSz.). — Gyak.: SIMONYI (NyK. XVI, 247): *fesledéz* hivatk. Abonyira (A mi nót. II, 105); TMNy. 409: *fesledez*ik *-edéz* végű. — Alapszava ugor, vagy talán finnugor (vö. NyH.⁷; TOIVONEN: FUF. XIX, 81; EtSz. II, 226; BÁRCZI). Vö. *feslik* XV. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy.

22. lepedéz. — *Lepedezi*. *Bé lepedezi* 'tegit, obtegit' KRESZN. | *Lepédéz* 'mondják leginkább szárnyas állatokról, illetőleg rovarokról, midőn seregesen ellepnek valamit' CzF. | *Lepedez* 'seregestől ellep, belep valamit' BALL. | *Lepedez* 'körülfog (pl. mint a tanulók a tanítót)' (MTsz.: Hol? Tsz.). — Gyak.: CzF. *lepé-d-éz*; SIMONYI *bélepedézém* (NyK. XVI, 245); TMNy. 408: z képzővel; KÖRÖSI i. h. -z képzővel. — Fgr. (NyH.⁷; vö. BÁRCZI). Vö. *lep*, *lepedő* alakban BesztSzój. (BÁRCZI); *leped* Ser. mDom., SI., Tzs., CzF., BALL. BALASSA szótára már kihaltnak jelzi a *leped* igét; *lepedő* CsóSz. 89; vö. még EgyszGy.

23. **ömlédez.** — 1803: „... hadd engedjek meleg *ömlédezést* szívemnek“ Kaz.: Lev. 3 : 34 (vö. NyF. XI, 53) | 1807: „De van minden jobb emberben Érző szív, mely *ömlédez*“ KisfS : MindMunk. 1:313 (NyÚSz.) | *ömlédez* 'sich ergiessen, strömen' Kunoss: Szf. 1834. (NyÚSz.) | *Ömlédezni* SI. *ömlędni* al., utal az *omlodozni* igére | *Ömlédez* KRESZN. hivatk. SI.-ra | *Ömlédez* 'strömen, sich er-, aus-giessen' *Ömlédezés.* *Ömlédezik* Tzs. 1838. | *ömlędz* 'gyakran, folytonosan, huzamosan ömled. Vastag hangon *omlodoz.* Leginkább hig. vagy higgatag testekről mondatik. A szilárd testek inkább *omlodoznak.* Átv. ért. mondják emberről, midőn érzelmeinek, vagy gondolatainak eléadásában igen terjedékeny, midőn az érzelmeik és gondolatok mintegy kitörnek és szétáradnak belőle'. *Ömlędzés.* *Ömlędzik.* CzF. | *Öml-ededz.* *Öml-ededzik* 'lassan, de folytonosan ömled; á. é. beszédeiben, vallo. rásaiban tulságos, mély érzelmet tanusít' *Ömlędzés.* *Ömlędző* BALL. | *ömlędz* 'sich ergiessen, sein Herz ausschütten, sich in Erhebungen v. in Gefühlen ergeben, schwärmen' *ömlędzés* KB.³ | *ömlędz* 'Az *öml-ik* igéből képzett szó a költői nyelvben. Érzelmeinek erős, érzélgős kifejezést ad' BALASSA A mai szépirodalmi nyelvben többször is találkozunk vele. — Gyak.: FOGARASI 256: *ömlędzik*; CzF. *öm-öl-ed-ędz*; TMNy. 409: *ömlędz(ik)*. — Vö. *ömlik* 1787. (MNy. VI, 357); egyéb gyak. szárm. vö. EgyszGy.; *ömlęd* (SI., Tzs., CzF., BALL.) SIMONYI szerint (NyF. XI, 53) elvonás az *ömlędz* igéből; *ömlędöz* az *-ödöz*-nél.

24. **ötledéz-ik.** — 1833: *fötledézni* Széchenyi (NyÚSz.). — Fgr. (NyH.⁷). Vö. *ötled* GelKat. (Nyr. IV, 70); *ötlik* JókK. (NySz.); *ötöz, ötlődik* stb. EgyszGy.

25. **pökedéz.** — „*Pökedezett* (nyugodtan) a pipája mellől.“ Gárdonyi: Hosszúh. vesz. 2 : 110 (Nyr. XLIV, 73). — Vö. *pök* XV. sz. (NySz.); *pökődös* a *-dös*-nél; *pökődz* a *-döz*-nél; *pököd* EgyszGy. 73.

26. **recsedéz.** — ~ 'recseg' Kazinczy (TMNy. 409). — Gyak.: TMNy. 409; nem önálló alapszóból. — Hangutánzó (BÁRCZI). Vö. *recseg* szárm. 1723. (NySz.; EgyszGy.).

27. **rémledéz.** — ~ 'rémül, hüledez' Jókai: RabRáby (TMNy. 409) | *rémledéz* 'ua.' Zemplén m., *rímledéz* 'ua.' Nógrág m. (TMNy. 409, MTsz.) | „Jönnek órák Mikor... Látok *előrémledézni* Sok iromba akasztófát“ Szaboleska: Csendes Dalok 155 (Nyr. XXXIV, 361). — Gyak.: TMNy. 409: *-edéz* végű; CSANÁDY i. h. — Vö. *rémül* XV. sz. (vö. BÁRCZI), *rémlik* SzD. 1784. (68. 1.); *remég* 1774. (MNy. IV, 445); *réméd* (MTsz.).

28. **rémledéz.** — 1825: „De csakhamar felriadtak *Rémledező* szemeim“ Berzsenyi: Vig Chloe (Nyr. XXXIX, 206) | „*Rémledezés* fogott el“ Gárdonyi: Hosszúh. vesz. I, 51 (Nyr. XLIV, 74). — Vö. az előbbivel.

29. **rezgedéz.** — *rezg-ededz* „*ededz* raggal a *rezeg* igéből FOGARASI 264. (Szótáraink nem ismerik.) — Vö. *rezeg* szárm. 1430. (OkI Sz.); *rezgölődik* Pázm. (NySz.); EgyszGy.

30. **tépedéz.** — „A festmény *tépedezett* volt“ Pesti Napló: X, 13, 2 (MNy. III, 135). — Fgr. (NyH.⁷; vö. BÁRCZI: „valószínűleg fgr. er.“). Vö. *tép* NémGl. 137 (BÁRCZI); *tépdés* a *-dés*-nél, *tépdz* a *-déz*-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

31. **tünedéz.** — *tünedez* KisfK.: VigBesz. 20 (TMNy. 409) | *Tünedez* 'entschwinden' Tzs. 1838. | *Tünedéz* 'lassan lassan egymás után vagy fokoatosan a szemek elől eltűnik, elfogy'. *Tünedézik* CzF. | *Tün-ededz* I. 'előtűnik,

meg elmúl' „Az erdő mélyében *tünedez* egy lámpa fény“ 2. á. é. a) 'egyes esetek, példányok fordulnak elő' „Kora tavasszal *tünedeznek* a fák rügyei“ b) 'muló félben van, ritkulni kezdenek' „Jó idő következik, mert *tünedeznek* a köcsög kalapok“. *Tünedezés* BALL. | *tünedez(ik)* 'allmählich schwinden, entschwinden', *tünedező* KB³ | *tünedez-ik* 'feltűnik' BALASSA | „... lisztszerű fehér homok *tünedezett* elő“ Kodol. 637 | „Az előjogok és a vagyon többé nincsenek, vagy utolsó foszlányaikban *tünedeznek* el“ Makkai: Egyed. 237 | „Most *tünedező*, illanó vízcsseppek villogtak a földig hajló fűkálászokon“. SzülMold. 6 | „Kigöngyöltettük a papírtekercset, mit ez a *tünedező* bohém otthagyt“ Jank.: 65 | A mai irodalmi nyelvben sokszor előfordul. — Gyak.: FOGARASI 256: *tünedézik*; CzF. 138: *tün-ed-éz*; BAJZA -z képzővel (Nyr. XXXVII, 17); NyH.⁷ 66 = *edéz*. — Vö. *tűnik* Helt. (NySz.); *tündörög* a -*dörög*-nél; egyéb gyak. vö. EgyszGy.

Névszóból.

32. **füvedéz-ik.** — „... apró *bejüvedezett* dombok“ Jókai: Vadon vir. II. 66 (Nyr. XIV, 70, MNy. XVIII, 181). — Ugor (NyH.⁷). — Vö. *fyues* 1061/1390. (MNy. X, 79), Villa *Fiues* 1219. (NySz.). — Vö. az ugyancsak *v* tövű névszóból lett *-adoz*, *-ad* + *-oz* képzős *darvadoz*, *hamvadoz* igékkel (PannonhFőiskÉvk. Új foly. II, 131, 128).

Népnyelv.

33. **bökkedéz.** — *bökkedézik* 'böfög' nagybeceni nyj. (Nyr. XLV, 233). — Gyak.: KONSZA (Nyr. XLV, 105): *-déz* képzővel. — Vö. *bökked* 'bökkeny; fölmozdul (az étel a gyomorból)' Székelyf. (MTsz.; vö. EtSz. I, 516)

34. **bükle léz.** — *bükledez* 'bukkadoz (sziklás fenéken a víz)' Háromszék m. (MTsz.). — Hangfestő szó (EtSz. I, 592). — Vö. *büklet* 'buktat, bukkadoztat (az erdőn fát be egy gödörbe)' Székelyf. (MTsz.; CzF. stb.); *büklög* 'bukkadoz (le a meredéken)' Háromszék (MTsz.; CzF.; egyéb szárm. EtSz. (i. h.) és EgyszGy.

35. **feszedéz-ik.** — ~ 'feszeleg, fészeng, hányja-veti magát' Székelyf. (MTsz.). — Vö. *feszeleg* MÁRT. 1807; *feszereg* KRESZN.; *feszül* JókK. (NySz.).

36. **görgedéz.** — ~ 'hull, folyik, gurul (verejték)' bakonyalji nyj. (NyF. XXXIV, 96). — Gyak.: TMNy. 409: „*görgeledz*(-nek könnyei KisfK: VígBesz. 32)“ *-edéz* végű. — Vö. *görög* szárm. XV. sz. (NySz.; EgyszGy.); *görgödöz* az *-ödöz*-nél.

37. **hemmedéz-ik.** — „*hemmedez-ik* [?] (Székelyföld Arany-Gyulai NGy. III. 362)“ (MTsz.) | *hemmedez* 'heverész' Benedek E: Magyar Mese- és Mondavilág I, 210 (Nyr. XIII, 467). — Vö. talán *hemmeg* 'száját tátogatja' Győr vid. (MTsz.); esetleg *hempög* 'tunya kényelemmel pöffeszkedik, ülve parancsolgat' Deesakna (MTsz.).

38. **hüppedéz.** — *hüppedez* 'midőn valaki a' vízből, melybe véletlenül esett, vagy készarva jól elbukott, vagy más által elbuktatott — feljő' Balatonmelléki szó (Tsz; címszónak CzF. is közli). — Hangutánzó. Vö. *hüpped* (CzF.)

39. **kepedéz.** — ~ 'kapadoz, kapkos, úgy, hogy ezzel mást zavar; ágaskodik: nyúlkal' Szalonta (NyF. LXIX, 27). — A *kapadoz* (l. PannonhFőiskÉvk. Új foly. II, 133) magashangú változata lesz. — Vö. *kap* szárm. 1293 körül (MNy. XVIII, 33).

40. **köpedéz.** — ~ 'méláz' „Gyános, né köpedézz, né; nem látod, hogy ajok a marhák mingyá a vetisén lésznek?” Őrség, Vas m. (MTsz.).

41. **lebbedéz.** — *Lebbedéz* 'lebked' székely szó. „Jó ízűen *lebbedez* a szél” Kriza (CzF.) | ~ 'lebked, lengedez' Háromszék m. (MTsz.) | *Lebbedez* 'lebked' tájszónak jelezve (BALL.) | ~ 'lobog(ruha)' bakonyalji nyj. (NyF. XXXIV, 97). — Fgr. (NyH.,⁷ vö. BÁRCZI *lebben* al.). Vö. *lebbed* CzF., *lebég* EgyszGy.

42. **mernyedéz.** — ~ 'feszelve megy' Komáromfűss (MTsz.). — Vö. *mernyedéz* az *-ed* + *-öz-nél*.

43. **öbledéz.** — ~ 'el-elmerül a vízben, fúldokol' Alsórákos (Nagyküküllő m. Nyr. XXXIV, 106) | *kiöbledezik* 'kiömlendezik (a víz a partra)' Háromszék m. (MTsz.) — Vö. *öbledék* 'öblögetés után maradt szennyes víz' Balaton mell. (MTsz.); *öblít* MA.

43. **pemhedéz.** — *pemhedéz* átv. ért. 'ingyen él, lopja a drága időt a diványon' (Krizából CzF.) | ~ 'heverve lopja a napot' Csík m. (MTsz.; *penyhedéz* al.). — Vö. *pemhed* Székelyf. (Tsz.; MTsz.); *pemhed*, *pemhedés* CzF.; *pemhed* BALL. *penyhed* al.

44. **sülledéz.** — 'siseg, sistereg (a nyers fa a tűzön, v. a félig tele üstben a melegdől víz)' Háromszék (MTsz.). — Hangutánzó. Vö. *süllen* (CzF., MTsz.); *sülleg* 'lassan sül' stb. tordai nyj. (NyF. XXXII, 59); *süllög* Székelyf. (MTsz., vö. EgyszGy.).

Az első példánk az *-edéz* képzőre a XVI. századból valók. Ez a tény azonban egyúttal nem vallja azt, hogy ez a képző nem volt már ismerős nyelvünkben előbb is. Az *-edéz* képző igazi virágzása kora a nyelvújítás idejére esik. Ugyanezt tapasztaltuk az *-adoz* képzővel kapcsolatban is. (Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 144–5; kny. 48–9.).

Az *-edéz* képzőre szerte az egész magyar nyelvterületről rendelkezünk példákkal, kivéve persze az *e-ző* és *ö-ző* nyelvjárásokat. Mégis úgy látszik, hogy a székelyek nyelvében gazdagabban van képviselve, mint máshol. Az ide tartozó igék nagy száma miatt nyelvjárások szerint való tagozást nem készítünk.

Itt is tapasztalhatjuk azt (amit már az *-adoz* képzőnél is láthattunk), hogy az írók mennyire hatékonyan vesznek részt a nyelv alakításában. Több olyan szó is van itt, ami csupán egyéni leleménynek köszöni létét. Hogy pedig egy író mennyire elszigetelt nyelvalkotó tényező, azt élénken bizonyítja az a jó néhány ige, ami nemhogy az élő nyelv kincsévé nem lett, hanem még szótárainkban sem talált polgárjogot. A följebb bemutatott példák ezt világosan igazolják. Mi itt csak mutatóba közlünk néhány igét annak igazolására, hogy még jeles íróink szövegpéldái sem kerülnek be a szótárakba, ha azoknak létét az élő nyelv nem igazolja. Gárdonyi *féledéz* igéje, Széchenyitől az *ötledéz*, Kazinczytól a *recedéz* sem az élő nyelvben, sem a szótárirodalomban nem ismerős. Akármilyen nagy hévvel is dolgozik az író nyelvalkotó készsége, az új képzés nem terjed el, ha csupán egy írónak az akarata hozta létre.

Van az *-edéz* képzős igék közt olyan is, amely néhány évtizedre fönn-tartotta magát. Széchenyi *fényledéz* igéje nemcsak a Hittelből ismerős, hanem találkozunk vele a Tzs.-ben (1838.), továbbá CzF. és BALL. szótárában, sőt FOGARASI nyelvtani példái között is. A *rémedéz* ige előfordul Jókainál és Szabolicsánál, továbbá a TMNy.-ban és CSANÁDYNÁL is. Ezek az irodalmi előfordulások azonban más szint kapnak, ha a MTsz. közölte zempléni és nógrádi adatokat is figyelembe vesszük, mert abból az látszik, hogy jelzett fróink a nép ajkáról vették a szót.

Arra is van példa, hogy egy-egy szó csak nyelvtanban vagy újságban fordul elő (*rezgedéz*: FOGARASI; *tépedéz* Pesti Napló).

A rendelkezésünkre álló példák alapján az *-edéz* képzős igék élete módjának még több árnyalatát is be lehetne mutatni, de ezt már nem végezzük el, mert a fősorolt példákból ezeket úgyis kiki kiolvashatja.

Példáink kétséget nem hagyva igazolták, hogy számra nézve a XVIII–XX. században fordul elő legtöbb *-edéz* képzős ige. Ha azonban ez igéknek elterjedtségét is vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy aránylag a régi nyelvben keletkezett ilyen igék hatoltak be leginkább nyelvünk élő egyedei közé. Adatgyűjtésünkben ugyan nem törekedtünk tökéletes teljességre, de a tényeknek megfelelő igazságot véljük kikövetkeztetni abból, hogy a kilenc általánosan elterjedt ige közül négyre (*csörgedéz*, *esedéz*, *lengedéz*, *zengedéz*) már a XVI. századból, egyre (*töredéz*) a XVII.-ből, kettőre (*düledéz*, *hüledéz*) a XVIII.-ből és ismét kettőre (*ömlédéz*, *tünedéz*) a XIX. századból van az első példánk.

V. fejezet.

-édéz.

1. *düledéz*. — „*düledéz* a részeg ember“ h. n. (MNY. VII. 43). — *Vödöledéz* PannónhFőiskÉvk. 1942.; kny., *düledéz* az *-edéz*-nél; *düledöz* az *-édöz*-nél; egyéb gyak. EgyszGy.

2. *hüledéz*. — *hüledézni* 'bámulni, tsudálkozni' *hüledézett*, *hüledézés* MÁRT. 1807. — *Vö. hüledéz* följobb, az *-edéz*-nél.

A közlésből látnivaló, hogy e két igének nagyobb jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Csupán azért közöltük, mert mélyhangú párjára, az *-ádoz*-ra néhány biztos példánk is van.

-end + -éz, -endéz végűek.

Külön *-end + -éz* és *-endéz* képző felvételét az okolja meg, hogy az egyik *fecskendő* ~ *fecskendéz*-féle ige mellett előfordul néhány olyan is, amelynek csak *-endéz* végű alakja ismerős. Az idetartozó igék száma csekély. Ez a képző előfordul természetesen más magánhangzóval is. Ezekkel (például *csiklandoz*) majd máskor foglalkozunk.

Ismerve a *hajlong* stb. igéket, az *-endéz* képzős igéknél is figyelembe kell vennünk azt, hogy nyelvünk a gyakorító képzőket szereti egy etimológiailag oda nem tartozó *n* hanggal bővíteni.

VI. fejezet.

-kend + -éz.

1. **fécskendéz-ik.** — 1626: „Vér a kőfalra *fécskendézék*: aspersus est sanguine paries“ Káldi: Bibl. 4. Reg. 9: 33 (NySz: ezen ívül csak egy példa: *fécskendezett* 1668-ból) | *fetskendező* 'tűz-óltó, vagy -a'utó fzerfzám' SzD 1784., 1792. | *Fetskendezni* 'spritzen, hin und her od. herum spritzen'. *Fetskendező*. *Fetskendezőhal* MÁRT. 1807. | *Fetskendezni* 'siphone aquam ejacu'ari' SI. | *Föcskendez*, *föcskendezi* hivatk. SI.-ra. *Bé föcskendezi*, *föcskendező* hivatk. SzD-ra. *Föcskendezik* hivatk. Káldira. KRESZN. | *Fetskendez* vizet: Dissipat aquam ope syringae, vel ope Aspergilli KASSAI II. 198 | *Fecskendéz* 'herum spritzen'. *Fecskendező* Tzs. | *Fécskendéz* 'Általán valamely híg anyagot gyakorta ellövel. Különösen, bizonyos eszközzel, csővel, puskával lövöldözi valahová a nedvet'. *Fécskendezés*. *Fécskendező* CzF. | *Fecskendéz* 'több ideig, de megmagszakítva fecskend'. *Fecskendező* BALL. | *fecskend(ez)ő* 'die Spritze' KB.³ | *fecskendéz* 'vizet vagy más híg anyagot szétlövell, szétszór valamire, valakire' BALASSA *fecskend* al. | *fecskéndéz* Székelyf. (MTsz.) — Gyak.: KÖRÖSI i. h: -z képzővel. — Hangutánzó. Vö. *fécseg* (EtSz. II. 171: a *fecskend* -*kend* mozz.-gyakorító képzős származék). Vö. *fecskend* szárm. 1490. (OkSz.); EgyszGy.

VII. fejezet.

-ënd- + -éz és -endéz.

A XIV. századtól napjainkig.

1. **ökrendéz.** — *ökrendezni* SzD. 1792. *ökrödni* al. | (A NySz. töb'e) közt utal Matkónak egy 1668-ban megjelent művére, de példát nem közöl. Utánna nézni nem tudta n, mert Matkó műve a pannonhalmi könyvtárban nincs meg) | *ökrendezni* 'rülpsen' MÁRT. 1807. | *ökrendezni* 'ructare' SI. *ökrödni* al. | *ökrendez* KRESZN. hivatk. SI.-ra és Himfi „Szidalmakat *ökrendez*“ mondatára | *ökrendez* 'einen starken Brechreiz haben, brechen' Tzs. 1838. *ökrend* al. | *ökrendéz* 'gyakrabban vagy folytonosan ökrend Átv. ért. haragosan lármáz.' „Néha ikesen: *ökrend zik*.“ *Ökrendezés* CzF. hivatk. KisfS.-ra | *ökrendez* 'többször egymásután ökrend'. *Ökrendezés* BALL. | *ökrendez* 'rülpsen, aufstossen, würgen' *ökrendezés* KB.³ | *ökrendez(-ik)* 'a gyomorból feltolul az étel, felbőfög' BALASSA | „... a korlát fölé hajolt s nagy kinnal *ökrendezett*“ Kodol. 284 | Stb. — Gyak.: CzF. *ökr-en-d-éz*. Vö. *ökrend* (öklend) XVI. (NySz.); multszázadi szótáraink közül néhány már *ökrend* alakban közli; *ökrödik* XVII. sz. el. (NySz.). Az *ökkel* ige származéka (vö. BÁRCZI).

2. **serkendéz.** — ~ Virág poét. munk. VII. (Toldy F. vö. NyK. XVI. 248; szótáraink nem ismerik) — Gyak.: SIMONYI: NyK. XVI, 248, TMNy. 409. Vö. *serkedez* XVII. sz. (NySz.): *serkenget* XVI. sz. (NySz.), *serkenkedik* XVI. sz. (NySz.).

3. **lelkendéz.** — *Lelkendezni* 'nehezen lehelleni: aegre anhelare, spirare; schwer athmen' PPB. 1801. | *Lelkendezni* 'nehezen lehelleni, lebegni, alig venni lelkét' SzD. 1784. | *Lelkendezni* 'graviter spirare' SI. | *Lelkendez* 'anhelat, respirat' KRESZN. | *Lelkendez* 'lechzen, schwer athmen; sich sehnen' Tzs. 1838. |

Lelkendezik „hegyaljai szó“ KASSAI III, 278 | *Lelekendéz* 'a nagy fáradtság miatt nehezen lélezkik' Szélesb ért. 'ijedség vagy más belső háborodás miatt alig liheg'. *Lelekendezés* CzF. | *Lelekendez* 1. 'nehezen szedi a léleketet, kapkod a levegő után' 2. 'valamiért leledzik, valamit nagyon óhajt'. *Lelekendezés* BALL. | *lelekendez* 'keuchen, schnaufen, nach Luft schnappen', *lelekendezve* 'atemlos, ausser Atem', *lelekendezés, lelekendező* KB.³ | *lelekendez* 1. 'levegőt szív, lélezkik' (ez a jelentés elavultnak jelezve). 2. 'nehezen lélezkik, liheg' 3. át v. 'lelkessedik' BALASSA | *Lelekendezni* 'sokáig futéserősen lélezkik' székely szó (Tsz.) | *lelekendez* Székelyf. (MTSz.) | „Ezt hallgasd! — *lelekendezett* Julianus“ Kodol. 416, stb. A mai irodalmi nyelvben igen sokszor előfordul, de csak 'elkesül, ujjong, örvend' jelentésben. — A *lelkendéz* ige jelentésfejlődése jó példa a complicatiós jelentésváltozás egy fajtájára. — Gyak.: CzF.: *lelken-d-ez*; CSANÁDY i. h. — Fgr. (NyH.)⁷. Vö. *lelkend* CzF., BALL.

4. *csetlendéz-ik*. — „Napszálltakor *kicsetlendezik* az udavarra“ Szül. Mold. 282. — Vö. *csetlik* Csuzy (KRESZN.); *csetledez* az *-ed* + *-éz*-nél.

5. *ekrendéz.*, — *ekrendezek* láb alatt járok kelek“ Kemenesalja (TudGyűjt. 1829. XI : 86) | *ekrendezni* 'támolyogni, akadékoskodni' Balaton melléke (ua. 1839. XII : 25) | *Ekrendez* KASSAI II, 58 | a MTSz. *eklendéz, ekrendéz* alakban a Dunántúl sok helyéről közli. Az egyetlen Orosházáról közölt adaton kívül csak a Dunántúlról vannak rá adatok | *eklendéz* 'valakinek útjába akadékoskodik' Tapolca (Nyr. XXV, 478) | *eklendéz* 'láb alatt van' pápavidéki nyj. (NyF. XVII, 39) | *eklendezik* 'láb alatt, akadékoskodásban izeg-mozog' bakonyalji nyj. (NyF. XXXIV, 37) | *ekrendez* 'láb alatt, másnak útjában van, ténfereg, téblábil' BALL.; CzF. balatonmelléki szónak jelzi.

Bár az *-end* + *-éz* képzőre itt a XVIII. századból közöltük az első példát (a *kendéz*-re: *fecskendéz* a XVII.-ből), az *-end* + *-éz* képző előfordulása korát mégis a Jókai-kódex idejére tehetjük, mert ez *örvendéz* igével már említett kódexünkben találkozunk. (Vö. EgyszGy.) Ilyen képzős igék napjainkban is előfordulnak.

Mivel ez a képző *ë* magánhangzóval alakult, csak az *ë-ző* nyelvjárásokban kereshetjük, tehát *e-ző* és *ö-ző* nyelvjárásainkat ki kell zárunk. Képzőnk feltűnőbb kedvteltségét egy nyelvjárásra se vettük észre, ezért tovább nem is foglalkozunk vele.

Mai nyelvünk leginkább az *örvendéz, fęcskendéz, lëlkendéz* és *örvendéz* igéket ismeri.

Az *örvendéz* igét egész nyelvtörténetünkön végigkísérhetjük, mert szövegemlékeinkben a Jókai-kódextól napjainkig, szótárainkban is CALEPINUS tól BALASSÁIG találunk rá adatokat. A *lelkendéz* ige SZABÓ DÁVID Kisded Szótárában tűnik fel először és attól kezdve egész a mai napig közlik szótáraink. Mai nyelvünkben egyre-másra találkozunk vele. Haanépnyelvben nem is, az irodalmi nyelvben minden biztonnal újabb keletű e szó, mert az első szövegadatot CzF.-ban találtuk rá. Más ide tartozó igékkel kapcsolatban is tapasztaljuk ugyanezt a jelenséget. Ez arra vall, hogy az *-end* + *-éz, -endéz* képzős igék, ha nem is kivétel nélkül, de többnyire mégis inkább a népnyelvben voltak honosak, csak újabban hódítottak tért az irodalmi nyelvben

A *serkendéz*-re csak egyetlen irodalmi példánk van, az is a nyelvújítás korából. Tehát ez a képző is részesült a *-d-z* képzőcsoport nyelvújításkori kedveltségéből.

A *csetlendéz csetledéz* alakban is előfordul.

Néhány *-adoz* képzős igével kapcsolatban (PannonnHfőiskÉvk. 1942. 135—6. l.; kny. 39., 40. l.: *hajladoz, omladoz, romladoz, hulladoz, oszladoz, bomladoz, fojladoz, foszladoz*) már említettük, hogy több igéből is el lehet vonni egy *-ladoz* végzetet, de ilyen képző mégsem alakult ki. A most tárgyalt, *e* hangokkal alakult *-d-z* képzős igékkel kapcsolatban két *-ledéz* képzős igeről is beszámolhatunk: „Úgy *kéjledéz* éltünk egybe ömölve“ KisfK.: Alkonyi dal. | „Majd megáll s néz fül-hegyezve, Kedves terhit *kémledezve*, S őt nem hallva szótátan, Szágu'd a küzdők után“ KisfK.: Elte 6. rész. A *kémél* igeré a NySz. a Jókai kódextól egész Faludiig ismer példákat, de mint BALASSA szótára is jelzi, ez az ige újabban nem él. Tehát a *kéjledéz* és *kémledez* igét Kisfaludy Károly alkotta a *-ledéz* képzővel.

SÁMSON EDGÁR

Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez.

Az obi-ugor nyelvekben a névmásokat és határozószókat *nē-*, *nēm-* partikulával tagadosítják. Találunk ilyen tagadószócskát a szamojedságban és az indogermánságban is. Ez vezette a kutatókat arra, hogy néhányuk a fgr.-idg. ősrokonosság egyik bizonyítékát lássa benne. Volt, aki uráli eredetűnek tartotta, más az ősi fgr. szókészlethez tartozónak vélte, ismét más közös iráni átvételnek, illetőleg szláv kölcsönszónak tekintette. Vegyük sorra a vélekedéseket.

SIMONYI szerint lehetséges, hogy természetes hangmetaforával állunk szemben, vagyis, hogy ahhoz az *nn*-féle hanghoz kapcsolódott a tagadó jelentés, amelyet beszélszerveink akkor hallatnak, mikor fájdalomérzetet iparkodunk elfojtani. De azt a lehetőséget is főnntartja, hogy a fgr. *ne* azonos eredetű lehet az idg. nyelvek tagadó *ne* szócskájával. „A háttérben fölmerül itt a finn-ugor-indogermán nyelvrokonság nagy és érdekesítő kérdése“ (Alex. Emlk. 617). Az ősrokonosság egyik bizonyítékát látja PAASONEN is ezekben a tagadó partikulákban. A fgr. és szamojéd alakok rokonaiul a következőket sorolja föl: idg. **ne* 'nicht', ói. *ná*, lat. *ne*: *ne-scio*, óir. *ne-ch* 'aliquis', gót *ni*, litv. *nė*, ószl. *ne* stb. (FUF. VII, 26). COLLINDER szóról-szóra idézi Paasonent s elfogadja véleményét (Indo-uralisches Sprachgut 66).

HALÁSZ IGNÁC uráli korból valónak tartja „Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése“ c. tanulmányában (NyK. XXIV.). A vogul, osztják, magyar *nem*-et szamojéd alakokkal veti össze: szamoj. *nim*, *nidm* 'ich nicht', *nin* 'du nicht', *ni* 'er nicht' stb., szamojav. *nintu* 'nem', *nindem* 'ich nicht', *ninden* 'du nicht', *ninte* 'er nicht' stb., szamojen. *nero* 'ich nicht', *neddo* 'du nicht', *ne* 'er nicht' stb. (i. h. 463). KLEMM is az uráli eredet híve. Szerinte az uráli alapnyelvben a tagadás és tiltás fogalmának kifejezésére két szó